

Sayı: 15

Sene: 1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ
İSTANBUL 1997

KANGURU OLAYI
KIRIM SAVAŞI'NDAN SONRA ÇERKEZİSTAN'A SİLÂH
VE MÜHİMMÂT GÖNDERİLMESİ

Mustafa Budak

1856 Paris antlaşması, Avrupa'da barışı kurarken Kafkaslar bölgesinde -Kars'ın Osmanlı Devleti'ne bırakılması dışında- Rus hakimiyetini onaylayarak¹ 1829 Edirne antlaşması ile belirlenen eski statüye dönüşü sağlamıştı². Bunda, Osmanlı Devleti dışındaki müttefik devletlerin (İngiltere ve Fransa) Kırım Savaşı'nda izlemiş oldukları ortak politikalarında ortaya çıkan farklılaşma da önemli bir rol oynamıştı. İngiltere, en kısa zamanda -gelecek baharda- Kafkaslar'da bir askeri harekât öngörmek suretiyle sözkonusu bölgeye olan ilgisini canlı tutmaya çalışırken³ Fransa, Sivas-topol'daki Rus donanmasının etkisiz hale getirilmesini yeterli görerek barış istemişti. Tabiatıyla Fransa'nın bu barış yanlısı tutumu, barış müzakereleri sürecinde Rusya ile yakınlaşmasına yol açmıştı⁴. Osmanlı Devleti ise, bütün savaş boyunca müttefik devletlerin güç politikalarına uygun hareket etmişti. Gerçi, Osmanlı

* Dr. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma görevlisi.

1. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara 1953, s. 345.

2. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 509.

3. General Fadeyef'in mektupları (II. mektup), Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 88/494, Confidential. Buradan hareketle konunun Türkçe yorumu için bkz., Mustafa Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul 1993, s. 187.

4. Michael Florinsky, *Russia: A History and An Interpretation*, II, New York 1953, s. 952-953, E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 4. bsk., Ankara 1983, s. 242-243, G. H. Bolsever, «1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış», Tercüme Y. Tekin Kurat, *Belleten*, XXX/118 (Ankara 1966), 274-275.

Devleti, barış müzakereleri sırasında, bilinenin aksine -fırsat çıktığında harekete geçmek üzere- Çerkezistan ve Dağıstan halkının Osmanlı koruyuculuğunda bağımsızlığa ulaşması için Âli Paşa'ya diğer konuları da içine alan bir talimât göndermiş ise de savaşa sebep olabilecek davranışlardan kaçınarak müttefiklerle birlikte hareket etmeyi uygun görmüştü⁵.

Hemen belirtelim ki İngiltere, 1830'ların başından beri çoğunlukla gazeteci, tüccar ve maceraperest kimselerce «Doğu politikası» çerçevesinde yürütmeye çalıştığı Kafkasya siyasetini⁶ 1853-1856 Kırım Savaşı boyunca da sürdürmüştü. Ancak, savaşta Fransa ile birlikte esas ilgisini Sivastopol üzerinde yoğunlaştırmış olan İngiltere kendi kontrolü dışında -Osmanlı gemisi de olsa- Çerkezistan'a silâh ve mühimmât yüklü gemilerin gönderilmesine karşı çıkmıştı⁷. Oysa İngiltere, gerek savaş sırasında ve gerekse savaş sonrasında Çerkezistan'ın bağımsızlığını sağlamak için ajanlar göndererek faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmamıştı⁸.

Diğer taraftan, savaş sonrası dönemde, Kafkasya'daki gelişmeleri etkileyecek önemli bir gelişme de Osmanlı - Rus siyasî ilişkilerinde görülen yakınlaşmaydı⁹. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti, savaş sırasında temsilcisi olarak Çerkezistan'a göndermiş olduğu Çerkes Sefer Paşa ile yine destek vererek mir-mirân paye-

5 20 C. ahır 1272 (27 Şubat 1856) tarihli Âli Paşa'ya verilen talimat, A. Fuad Türkgeldi, *Mesûl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, I, Yayına hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, 2. bsk., TTK Yayını, Ankara 1987, s. 379.

6 Ahmet Canbek Havjoko, «XIX. Asırda Kuzey Kafkasya ve İngiltere», *Birleşik Kafkasya*, I/1, (İstanbul 1964), 17-21.

7 M. Budak, *a.g.t.*, s. 73 v.d.

8 Longworth'dan Clarendon'a, 21 Haziran 1855, Anapa, Correspondance respecting Circassian 1855-1857, PRO, FO, 881/1443, s. 5-6; Ayrıca, bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Meclis-i Mahsûs (İMM), Nr. 166.

9 Söz konusu Osmanlı-Rus yakınlaşması, eskiden varolan dostluğun yeniden tesisi amacıyla yönelik karşılıklı elçi ziyaretleri şeklinde gerçekleşti. Nitekim, Rusya'nın fevkalâde elçisi Butenef, Ağustos 1856'da İstanbul'a gelmiş; Buna karşılık Osmanlı Padişahı Abdülmecid'in özel elçisi Mehmed Paşa da Eylül 1856'da St. Petersburg'da yeni Rus İmparatoru II. Aleksandr ve Hariciye Nazırı Gorçakof ile görüşmüştü. Geniş bilgi için bkz. 21 Zilhicce 1272 (23 Ağustos 1856) tarihli arz tezkiresi, İrade-Hariciye (İH), Nr. 6896; Osmanlı elçisi Mehmed Paşa'nın 3 Safer 1273 (3 Ekim 1856) tarihli tahrirâtı, İH, Nr. 7083, İef 1 ve 3 R. evvel 1273 (1 Kasım 1856) tarihli arz tezkiresi, İH, Nr. 7083.

sini lâayk gördüğü Şeyh Şâmil'in nâibi Muhammed Emin Paşa gibi Kafkasya kökenli kimselerin faaliyetlerini Rusya'nın duyduğu rahatsızlıktan dolayı «barış pahasına» önlemeye çalışmıştı¹⁰. Böylece, Rusya, dostluk bahanesiyle Kafkaslar'daki askerî eylemlerine karşı çıkabilecek -herşeye rağmen- yegâne bölgesel güç konumunda bulunan Osmanlı Devleti'ni etkisiz hâle getirmiş oldu. Kanaatimce; o devirde Osmanlı Devleti'nin bu şekilde barışçı bir eğilim içinde görünmesinin sebebi, Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nin dış politikasına yön veren Âli ve Fuad Paşa'ların Fransız politikasına bağlı bulunmalarıydı. Aynı zamanda bu durum, İngiltere'nin Kafkasya dahil hiçbir konuda tek başına açıktan hareket edememesi sonucunu doğurmuştu¹¹.

İşte bu şartlarda, Kırım savaşı sonrası dönemde, Osmanlı-Rus İngiliz ilişkilerinde bir süre sorun yaratacak olan bir olay, Şubat 1857'de patlak verdi. Kanguru adlı makinalı bir İngiliz yapuru ile Çerkezistan'a silâh, mühimmat ve Polanyahlardan oluşan bir askerî birlik -Labinski müfrezesi- gönderilmiş; bu da Rusların şikâyetine yolaçmıştı. Biz bu yazımızda, ilk önce sözkonusu olayın hangi düşüncelerle nasıl geliştiğini, bizzat olaya karıştığı iddiasıyla sorgulanan kişilerin ifadelerinden hareketle açıklamaya çalışacak ve daha sonra bu olayın Rus-İngiliz siyasî ilişkilerindeki yansımalarına bakacağız.

A. KANGURU OLAYI'NIN GELİŞİMİ

1 — *Kanguru olayı'nın ortaya çıkması :*

Herşeyden önce, Çerkezistan'a silâh, mühimmat ve asker gönderilmesi olayı -Kanguru olayı-, Rusya'nın İstanbul'daki fevkalâde elçisi Butenef'in 2 Mart 1857'de Bâbıâli'ye bizzat gelerek yaptığı yazılı şikâyeti üzerine ortaya çıktı. Aslında, Butenef'in bu başvurusu, Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk ilişkilerinin yeniden başladığının ilânıyla Sefer ve Muhammed Emin Paşa'ların Rusya karşısı eylemlerinin engellenmesi talebini içeriyordu.

10 6 Receb 1273 (2 Mart 1857) tarihli arz tezkiresi, İH, Nr. 7355.

11 A. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12 (Yayınlayan Cavid Baysun), TTK Yayını, Ankara 1986, s. 65.

Ayrıca, Çerkezistan'a gizlice silâh ve mühimmat götürmeyi başaran Macar mültecilerinden Mirliva Mehmet Bey, ona yardımcı olan Osman Ağa (Keller) ve Ali Bey'in tez elden geri döndürülmesinden bahsediliyor ve bunun dostluk gereği olduğu vurgulanıyordu¹².

Eldeki bilgilerimize göre, Çerkezistan sahillerine silâh ve mühimmatlarıyla yaklaşık 200 Polonyalı'yı nakletmek için Osmanlı eski Posta Nazırı İsmail Paşa tarafından kiralanmış olan İngiliz Kanguru gemisi, 11-16 Şubat 1857 tarihleri arasında İstanbul'dan ayrılmıştı¹³. 1 Mart 1857'de Sinop'a ulaşan Kanguru gemisi, daha sonra Çerkezistan'a doğru yola çıkmış; bu durum, Sinop'daki Rus konsolosu tarafından İstanbul'daki kendi büyükelçisine rapor edilmişti. Çok geçmeden, Kanguru gemisinin Abaza kıyılarında Ruslar tarafından kuşatıldığı yolunda dedikodular yayılmaya başladı¹⁴. Oysa gerçek, Butenef'in Bâbıâli'ye sunmuş olduğu takrir-lere rağmen Kanguru gemisi'nin Çerkezistan kıyılarına ulaşmış ve yükünü boşalttıktan sonra İstanbul'a dönmüş olmasıydı¹⁵. Bu arada, Bâbıâli'nin, serzenişlerine karşılık verdiği cevaplardan tatmin olmayan Rus büyükelçisi Butenef, Sultan Abdülmecid ile görüşmek istedi¹⁶.

Anlaşılan o ki, Prens Gorçakof'u şaşkınlığa sevkeden bu olayla ilgili Butenef'in Osmanlı hükümeti nezdindeki girişimlerindeki amaç, sadece Kanguru gemisi'ni şikâyet etmek değil, gelecekte görülebilecek böyle seferleri engellemek için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktı¹⁷. Nitekim, Rus büyükelçisi Butenef'in ça-

12 6 Receb 1273 (2 Mart 1857) tarihli arz tezkiresi : İH, Nr. 7355. Bu tezkireye ilişkin Butenef'in tarihsiz müzekkiresi. Bu belgenin İngilizce tercümesi için bkz. PRO, FO, Nr. 252/1. Adı geçen belgeyi Bâb-ı Âlî'deki güvenilir adamları aracılığıyla gizlice elde etmiş olan İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Stratford Redcliffe Canning'e göre, Butenef'in başvurusu, gizli bir muhtıraydı. PRO, FO, 97/350, Nr. 252.

13 Leonel Moore'dan Redcliffe'e, İstanbul 3 Mart 1857, PRO, FO 97/350.

14 Stevens'den Redcliffe'e, Trabzon 3 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 3. Ayrıca, bu geminin 17 Şubat'ta Çerkezistan'a vardığı iddia edilmiştir ki, bu, pek gerçekçi görünmüyor. Bu iddia için bkz. İ. Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 516.

15 Lord Wadehouse'den Clarendon'a, St. Petersburg, 14 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 124.

16 Aynı belge.

17 Aynı belge.

baları sonucunda Osmanlı hükümeti harekete geçmek zorunda kaldı.

2 — Kanguru olayı soruşturması

Bunun üzerine Seraskerlik'de Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî (Askerî Şûrâ) Dairesi'ne bağlı olarak dört kişilik bir soruşturma komisyonu oluşturuldu¹⁸. Derhal, Rusya büyükelçisi Butenef'in isteği doğrultusunda bu işe karıştığı söylenen kişilerin sorgulanmalarına başlandı¹⁹. Bu sorgulamalar, öncelikle, Kanguru gemisini kiraladığı iddiasıyla mir-mirân pâveli eski Posta Nazırı Çerkes İsmail Paşa²⁰ ile Macar mültecilerinden olup mirlivâ rütbesiyle Kırım savaşında Ömer Paşa'nın Güney Kafkasya Seferi'ne katılmış²¹ ve dolayısıyla Çerkezistan'ı gayet iyi tanıyan Ferhad Paşa²² üzerinde yoğunlaştırıldı. Ayrıca, Kanguru gemisi ile Çerkezistan'a giden Macar mültecisi Mehmed Bey'in olaydan dört ay öncesine kadar yakın arkadaşı olmuş Kolağası Abdurrahman Ağa²³, Kont Zamoyski²⁴, Kırım savaşında İstanbul'daki kontenjan (Kazak) alayı eski komutanı Çarnomisky ile yeni komutanı Yordan²⁵ sorguya çekildiler. Bu arada, Çerkes İsmail Paşa'nın faaliyetleri çerçevesinde ilişkide bulunduğu makinacı ve kuyumcu gibi diğer kişiler de sorgulandılar²⁶.

Burada, hemen belirtmek gerekir ki, Kanguru olayı soruşturmasında cevabı aranan ilk soru, Macar mültecisi Mehmed Bey'in beraberinde bir miktar asker, silâh ve mühimmat olduğu halde

18 Serasker Rıza Paşa'nın 11 Şaban 1273 (6 Nisan 1857) tarihli tezkiresi, İMM, Nr. 384, lef 2.

19 2 Mart 1857 tarihli arz tezkiresine ekli ama, tarihsiz Butenef'in müzekkiresinde sözkonusu olaya karışanların isimleri zikredilmemektedir (İH, Nr. 7355). Ancak, soruşturma hükümlerinin yer aldığı 12 Nisan 1857 tarihli arz tezkiresinde bu işe karışanların Rus büyükelçisinin isteğiyle sorgulandıkları kaydedilmiştir. İMM, Nr. 384.

20 İMM, Nr. 384, lef 5.

21 M. Budak, 1853-1856 *Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s. 173-184.

22 İMM, Nr. 384, lef 4.

23 İMM, Nr. 384, lef 6.

24 İMM, Nr. 384, lef 8.

25 İMM, Nr. 384, lef 6.

26 İMM, Nr. 384, lef 7.

bir İngiliz gemisiyle -Kanguru- Çerkezistan'a gitmiş olmasıydı. İkincisi, tabiatıyla gizli yapılmış olan bu yolculuğun, hangi düşüncelerle, kimler tarafından düzenlenmiş olduğu idi. Bundan dolayı İsmail Paşa, üçü bireysel, ikisi yüzleştirme şeklinde beş kez, Ferhad Paşa ise üçü bireysel ve biri de yüzleştirme tarzında dört kez sorgulandılar. Kolağası Abdurrahman Ağa dışında (o da iki kez) diğerleri, komisyona bir kez ifade verdiler. Sözkonusu sorgulamalar, 7-22 Mart 1857 tarihleri arasında onbeş gün kadar sürdü. Fakat Kanguru olayı, yaklaşık birbuçuk aylık bir zaman diliminde İstanbul'da Osmanlı hükümeti ile diplomatik çevreleri meşgul etti.

a) *Mirliva Ferhad Paşa'nın sorgulanması :*

Mirliva Ferhad Paşa, ilk defa 7 Mart 1857 (11 Receb 1273) Cuma günü sorgulandı. Bu sorgulamaya çağrılmasının görünen sebebi, Macarlı Mehmed Bey'in belli amaçlarla Çerkezistan'a gitmesiyle ilgili olarak ona yakınlığından dolayı bilgisine başvurulmak istenmesiydi²⁷. Oysa, daha sonra, Ferhad Paşa'nın anlattıklarıyla görülecektir ki bu, sadece bilgi almak değil, komisyon tarafından önceden edinilmiş bilgilerin ışığında -bu olayda Ferhad Paşa'nın rolü bulunduğu düşünülerek- Ferhad Paşa'nın sorgulanmasına yönelik bir çağrıydı.

Gerçekten Ferhad Paşa, ilk anda Mehmed Bey ile görüştüğünü kabul etmişti. Ona göre, Mehmed Bey'in amacı, Çerkezistan'a giderek Çerkezleri Ruslara karşı kıskırtıp oraları ele geçirmek ve bu iş için buradan -yâni İstanbul'dan- top, mühimmat ve Polonyalı'lardan bazı asker kişileri götürmektir. Temelde, Mehmed Bey'in Çerkezistan'a gitmek istemesini doğru bulan Ferhad Paşa, savaş halinde Çerkezlerin Ruslar karşısında dayanamayarak çok az direnişten sonra dağılacakları gerçeğine işaret etmiş; bu başarısızlığa birkaç sebebin yardımcı olacağını eklemeyi de unutmamıştı. Ona göre, top bulunsa bile Rusların eline geçeceğinden Çerkezistan'a top götürülmemeliydi. İkincisi, Muhammed Emin Paşa'nın nüfûzlu ve mutaassıp kişiliği idi. Üçüncü sebep de gerek Nâip Muhammed Emin Paşa'nın ve gerekse bütün Çerkeslerin Hristiyanları sevmemelerinden dolayı yanında götürmek istediği Polon-

27 İMM, Nr. 384, leaf 4.

yalı'lardı. Bu kişiler, Çerkezistan'da yeterince iş göremeyecekleri gibi Mehmed Bey'in başına fena iş de açabileceklerdi. Bu yüzden, Ferhad Paşa, götüreceksen Müslüman asker götürmesini, havaî fişek gibi hafif ateşli silâhları yanına alarak orada kullanmasının doğru olacağını Mehmed Bey'e hatırlatmıştı. Bununla da yetinmediğini belirten Ferhad Paşa, devletin maddî desteğinin alınması gereğine temas ederek «böyle gidilir ise iş görülür, olmadığı halde iş görülmez.» demek suretiyle başarının nereden geçtiğini Mehmed Bey'e talimat halinde verdiğini ifade etmişti.

Anlaşıyor ki Mehmed Bey, Ferhad Paşa'nın tavsiyelerini dinlememiş; bir İngiliz ticaret gemisi olan Kanguru ile Polonyalı'lardan Labinski ile Keller (Osman Ağa)'ı de beraberinde götürmüştü. Ferhad Paşa, bunu daha sonra işittiğini söyledi. Buna rağmen Ferhad Paşa, sorgulanması sırasında Mehmed Bey'in beraberinde Polonyalıları götürdüğünü kimden öğrendiği, Mehmed Bey'in kendisinden başka kimlerle görüşmüş olabileceği ve para meselesini nasıl hallettiği gibi sorulara muhatap olmaktan kurtulamamıştı.

Ferhad Paşa'ya göre, Mehmed Bey'in Polonyalıları, Kont Zamoysky'nin daha önce komutanlığını yaptığı kontenjan alayının askerleriydi. Öyle ki Ferhad Paşa, o sırada sözkonusu alayın komutan vekilliğini yürüten Yordan, alayındaki asker eksilmesini haber vermek için Türkçe bir jurnalle Seraskerliğe başvurması üzerine olayı öğrenebilmişti.

Ferhad Paşa'ya inanacak olursak, Mehmed Bey, kapıcıbaşı Ahmed Ağa, Postahane Nazırı İsmail Paşa ve Kolağası Abdurrahman Ağa ile görüşüyordu. Adı geçen Ahmed Ağa, Sefer Paşa'nın kethüdası olduğundan Çerkezistan'a gidip geliyordu. Dikkat çekicidir ki, sözü edilen kişiler, İsmail Paşa'nın evinde toplanıyorlardı. Çünkü İsmail Paşa, Çerkes asıllıydı ve bu yolda elinden geleni yapmayı arzuluyordu. Bir taraftan, «Çerkezistan'a parasız gidilemez» gerçeği, diğer taraftan, Mehmed Bey'in o kadar zengin olmaması, yukarda zikrettiğimiz özelliklerle birleşince bu iş için gerekli paranın İsmail Paşa'dan alınmış olabileceği gibi bir sonuca varılmaktaydı.

Aslında, bu sonuca varan, Ferhad Paşa'dan başkası olmayıp, diğer kimselerden alınması ihtimalini şüpheyle karşılıyordu. Çünkü, bu iş için Rusya manatı olarak beş milyon gurus, bir başka deyişle, on bin kese akçe gerekiyordu. Bu paranın gerekli olduğunu kendisinin söylediğini gizlemeyen Ferhad Paşa, bundan dolayı bu kadar paranın alındığını; Kont Zamoysky ile dostu Kosneşlisky (diğer adı Sefer Paşa)'nın Mehmed Bey'e kesinlikle «bir akçe» dahi vermediklerini dile getirmişti. Ancak, Ferhad Paşa'nın, bu konuda ısrarla üzerinde durduğu başka bir husus vardı : İsmail Paşa, Mehmed Bey'e para verenleri kesinlikle biliyordu. Hatta, bu kişiler İstanbul'da bulunuyorlardı ve devlet memuru değildiler. Ne var ki Ferhad Paşa, bunu isbattan uzaktı. Üstelik, kendisi resmen başka bir komisyonda görevliydi ve daha fazla konuşmak istemiyordu.

Bu arada Ferhad Paşa, Mehmed Bey'in devletten para kormaya çalışmasına rağmen ne para ne de diğer yönden yardım alabildiğini; bundan dolayıdır ki, başka yerden para aldığını bildiğini söylemekten geri durmamıştı.

Görünen o ki Ferhad Paşa, ilk sorgulamasında bütün bildiklerini açıkça söylememiş; çelişkili ifadelerde bulunmuştu. Dolayısıyla, sorgulama komisyonu da Ferhad Paşa'nın sözlerindeki çelişkileri tesbitte zorlanmadı. Bu tesbitlere göre, Ferhad Paşa, ilk önce resmi komisyonda olduğundan bahisle, «iş bilirim» demişti. İkincisi, bazı yerden akçe alındığına şüphe duyduğunu; ama, ispatlayamayacağını söylemişti ve üstelik, komisyon üyelerinden Miralay Faik Bey'e gizlice ağzından laf alamayacaklarını; aksi halde, bunun bazı kimselere dokunacağından söz etmişti. Bu sebeplerden dolayı, Ferhad Paşa'nın bir kez daha sorgulanmasının gereği ortaya çıkmıştı.

Ferhad Paşa, ikinci defa 9 Mart 1857 (13 Receb 1273) Salı günü sorgulandı. Ne var ki Ferhad Paşa, ilk sorgusuna oranla bu sorgusunda biraz daha sert tavırlar içinde olmayı tercih etmişti. Nitekim, Ferhad Paşa, soruşturma komisyonuna hitâben kendisini hangi görüşle sorgulayacaklarını sormuştu. Eğer, kendisine asker gözüyle bakılacaksa, askerî meclisde kanûnen muhâkeme edilmesi gerektiğini bu dava şer'î bir dava ise şer'î hakimlerin karşı-

sına çıkmasının zorunlu olduğunu dile getirmişti. Bunun üzerine komisyon, sözkonusu tahkikâtın Osmanlı Devleti adına yapıldığını söylemiş ve Ferhad Paşa da sert tavrını terkederek komisyonun sorularına cevap vermeye yeniden başlamıştı²⁸.

İlk önce Ferhad Paşa, Mehmed Bey'e yaklaşık 250.000 gurusun İsmail Paşa tarafından verildiğini tekrarladı. Ancak, bunu ispatlayamayacağını bir kez daha söyledi. Ama, sözkonusu paranın ticaret için verildiği ümidinde olduğunu da belirtmeden geçemedi. Ferhad Paşa'ya göre, bunun anlamı, Mehmed Bey'in gerçekte Çerkezistan'a ticaret için gitmediği ve de İsmail Paşa'nın işin aslını bildiği gerçeğini dışarda tutarsak, Mehmed Bey'in Çerkezistan'da kendi amacını gerçekleştirdikten sonra cariyeye alıp göndererek İsmail Paşa'nın parasının kaybedilmemiş olduğuydu.

Bundan sonra Ferhad Paşa, Mehmed Bey ve İsmail Paşa ile olan ilişkilerini; bu olayda, İsmail Paşa'nın aktif rolünü anlatmaya başladı. İlk sorgusunda para veren kişinin İsmail Paşa olduğunu «İsbata muktedir olmadığı için» gizlemiş olan Ferhad Paşa, Mehmed Bey ile birlikte beş altı defa İsmail Paşa'nın evine gittiklerini itiraf etti. Konuşmalarından İsmail Paşa hakkında belli bir görüşe sahip olduğu anlaşılan Ferhad Paşa, akıllı bir kişi olarak gördüğü Mehmed Bey'e karşılık İsmail Paşa'nın bu kadar önemli bir meselenin sonuçlarını kavrayacak bir kimse olmadığını vurgulayarak İsmail Paşa'yı «bir söz ve sohbetini bilmeyen adam» şeklinde tanımlamaktan da çekinmedi.

Anlaşılan o ki, İsmail Paşa'nın konağında yapılan müzâkarelerin başlıca konusu, Çerkezistan'a götürülmesi gerekenler ile roket adındaki havaî fişek yapımında kullanılacak âletin (roket kalıbının) nereden sağlanacağı idi. Ferhad Paşa'ya göre, öyle bir roket kalıbının Baruthane'de bulunduğu haberini aldıkları gibi onu yapacak olan Frenk asıllı kişi de öğrenilmişti. Bunun üzerine İsmail Paşa, Baruthane'deki roket kalıbının alınmasının «işçe ehven ve suhûletli olur» düşüncesinin tesiriyle kalıbın alınması amacıyla Zeytinburnu'ndaki demir fabrikasına yazarak onu getirtceğine söz verdi. Ne var ki, istenilen kalıp oradan alınamadı. Bütün

28 Ferhad Paşa'nın ikinci defa vuku' bulan istintakı sûreti, İMM, Nr. 384, lef 4.

bunları, Mehmed Bey'den öğrendiğini dile getiren Ferhad Paşa, bir soru üzerine sözkonusu roket kalıbını Mehmed Bey'in İsmail Paşa'ya ısmarladığı anda orada olmadığını, sadece olayı işittiğini ve yazılan tezkireyi de görmediğini söyledi.

Burada, hemen sormak gerekiyor : Acaba, Çerkezistan ile ilgili roket kalıbı benzeri işlerde devlet desteği var mı idi? Ferhad Paşa, öncelikle bu konuda, yani, devletin izni olup olmadığı hususunda Mehmed Bey'e inanmıştı. Bunda, Serasker Paşa tarafından talimât dahi verileceğine dâir Mehmed Bey'in sözleri etkili olmuştu ve Ferhad Paşa bu konuda Seraskerliğe her gün çağrılmak beklentisi içine girmişti. Bundan dolayı, Ferhad Paşa, Çerkezistan'da nasıl hareket etmek ve buradan ne götürmek gerekeceğine dâir bir liste (pusula) düzenleyerek Mehmed Bey'e vermişti. Daha sonra, Mehmed Bey de İsmail Paşa'nın konağında Kapıcıbaşı Ahmed Ağa'nın da hazır bulunduğu ortamda Ferhad Paşa'nın pusulasını çıkarmış ve müzâkere konusu yapmıştı. Bundan sonradır ki, Ferhad Paşa, bu işte devletin kesinlikle haberi ve izninin olmadığı kanaatine varmıştı²⁹.

Ancak, Ferhad Paşa'nın bu sözleri, soruşturma komisyonunu tatmin etmemişti. Bu yüzden Ferhad Paşa, 10 Mart 1857 (14 Receb 1273) Çarşamba günü üçüncü defa sorgulandı. Sözkonusu sorgulamasında Ferhad Paşa, ilk önce İsmail Paşa'nın konağında tercüme ettiği Çerkezistan hakkındaki pusulası ve orada bulunan kişilerle ilgili sorulara muhatap oldu. Bunun üzerine Ferhad Paşa, bu olayla ilişkisini baştan itibaren anlatmaya başladı³⁰.

Ferhad Paşa'nın anlattıklarına göre, işin başında Mehmed Bey, Ferhad Paşa'nın yanına gelmiş ve devlet tarafından Çerkezistan'a gönderileceğinden söz ederek beraber gitmeyi teklif etmişti. Ayrıca, ne yapılması gerektiğini Ferhad Paşa'ya danışmıştı. Devletin izin vermesi halinde Çerkezistan'a gidebileceğini düşünen Ferhad Paşa, gerekli para ile araç ve gereçler hakkında Fransızca bir pusulayı Mehmed Bey'e vermekten çekinmemişti. Daha sonra, Ferhad Paşa ile Mehmed Bey birlikte İsmail Paşa'nın

29 Aynı belge.

30 Ferhad Paşa'nın üçüncü defa vuku' bulan istintakı, İMM, Nr. 384, lef 4.

konağına giderek İsmail Paşa ve Kapıcıbaşı Ahmed Ağa'nın önünde adı geçen pusulayı okumuşlardı. Üstelik, hem Ferhad Paşa ve hem de Mehmed Bey bu pusulanın altına imza koymuşlardı.

Soruşturma komisyonu tarafından «bu belgeyi niçin beraber-ce imzaladınız? Yoksa, birbirinizi ele vermemek için mi?» şeklindeki sorularla karşılaşan Ferhad Paşa, belgeyi ileride gerekli olacağı düşüncesiyle resmî bir dilekçe halinde Fransızca hazırlayarak imzaladıklarını belirtmişti. Gerçekten, bu belgede, Çerkezistan için ne kadar top, şışhane ve ne miktar roket ile cephanenin yanısıra ne kadar akçe gerekeceği bile yazılmıştı.

Anlaşıyor ki, bu belge, Çerkezistan'ı Rusya'nın hakimiyetinden kurtararak bağımsızlığına kavuşturmak amacıyla hazırlanmıştı. Öyle ki, hangi araç ve gereçlerle nasıl hareket edileceği bile yazılmıştı. Hatta, birinci şart olarak «devlet tarafından rütbemiz ve maaşımızın ibkasına samed isterüz» kaydı düşünülmüş ve bu haliyle Mehmed Bey ve İsmail Paşa tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilmesi kararlaştırılmıştı. Acaba, İsmail Paşa, bu belgeyi kimler aracılığıyla devlet yetkililerine ulaştıracaktı? Ferhad Paşa, bu soruya «sormadım. Onlar da söylemediler.» karşılığını vermişti.

Bundan sonra Ferhad Paşa, İsmail Paşa'ya niçin belgeyi imzalatmadıkları; devletten emir gelmeden asker olarak böyle bir işe niçin kalkıştıkları ve de devletten izin aldığını iddia eden Mehmed Bey'e niçin güvendikleri gibi sorulara muhatap oldu.

Herşeyden önce, Osmanlı Devleti'nin Çerkezistan için öyle bir işe teşebbüs ettiği taktirde bunu gizlemesi gerektiğini ve bunu anlamak için de fazla düşünmeye ihtiyaç olmadığını belirten Ferhad Paşa, bunun dışında, Çerkezistan'dan Mehmed Bey'e gelen mektupları gördüğünü ve Sefer Paşa'nın Çerkezistan işlerinde Mehmed Bey'i vekil tayin ettiğinden bahseden Arapça bir mektuba şahit olduğunu bildirmişti³¹. Özellikle, Mehmed Bey'in bazı üst düzeydeki kişilerle yakınlığı bulunduğunu ve onların yardım edeceğini bizzat söylemesi de Ferhad Paşa'yı sözkonusu teşebbüsün

31 Sefer Paşa'nın mektubunda «Çerkezistan'ca mesâlihimizi bir ayak evvel bitürünüz. Ne yaparsanız mahzûz oluruz ve sizi bu husûsda vekil eyledim.» yazılıydı. Bkz. İMM, Nr. 384, lef 4.

içine katmış görünüyor. Bir başka deyişle, Ferhad Paşa, Mehmed Bey'in devletten destek aldıkları yönündeki sözlerine inanmıştı.

Ne var ki, Ferhad Paşa'nın sözleri resmî komisyonu tam anlamıyla tatmin etmemişti. Bu yüzden, zihinlerinde uyanan şüpheleri Ferhad Paşa'ya sormak gereğini duydular. Şöyle ki :

«Halbuki bu inanmazsızlığınız ile beraber siz maslahatı söyleşüp tasmin etmişsiniz. Ez-cümle, nota bile yapmışsınız. Eğer bunu evvel yapmışsanız, o halde şu yapmanızı devletin medhali olduğuna binâ edemezsiniz. Eğerce, Mehmed Bey, size devletin medhali olduğunu ifade eylediğiniz inanmaksızın yapmış iseniz ol-halde bilerek yapmış olursunuz ve bir de bu maddeyi asker olduğunuz haysiyetle bir kere zabitinize haber vermek lâzım değil miydi?»

Bu son derece açık sorular karşısında Ferhad Paşa, Çerkezistan için gerekli silâh ve mühimmat hakkında bilgileri içeren notanın önceden hazırlandığını kabul etmek zorunda kaldı. Bununla yetinmeyen Ferhad Paşa, Mehmed Bey'in «yalanı»nı anlayarak bu işten çekildiğini belirtmeden geçemedi.

Her nedense, Ferhad Paşa, üçüncü defa yapılan sorgulamasının sonunda önemli iki konuya değinmeden yapamamıştı. Bunlardan birincisi, daha sonra Mehmed Bey'in kendisini arayıp «madeniyât ve fûnûn-ı askeriyye» konusundaki bilgisine dayanarak Çerkezistan'daki madenlere dikkat çekmek suretiyle birlikte gitme teklifini yenilemesiydi. Ferhad Paşa, bu teklifi kesinlikle reddederek onunla ilişkisini kesmişti. İkincisi, yine bir süre sonra Beyoğlu'nda Rüstem Kalam adında bir lokantacının dükkânında, içinde yazılanlar bakımından ilgi çekici bir defter görmüş olmasıydı. Bu deftere göre, Sefer Paşa Çerkes hükümdarı, Mehmed Bey sadrazam, Ferhad Paşa serasker, Labinski Tophane müşiri, İngiliz Door Ordu müşiri, Yahudi Osman Ağa (Keller) Ticaret nazırı, Venikler dahiliye nazırı, Kolağası Abdurrahman Ağa mehderbaşı idi. Ferhad Paşa'ya göre, «bu münâsebetsiz ve ma'nasız defter» Mehmed Bey'in işiydi. Bundan dolayıdır ki, Ferhad Paşa, bunu devlete bildirmeye gerek bile görmemişti³².

b) *Eski Postahane Nazırı İsmail Paşa'nın sorgulanması :*

İsmail Paşa, Çerkezistan'a silâh ve mühimmât gönderilmesi olayı ile ilgili olarak biri Ferhad Paşa ile yüzleştirme şeklinde komisyon tarafından beş defa sorgulanmıştı. İlk sorgulaması 9 Mart 1857 (13 Recep 1273) Salı günü yapılan İsmail Paşa, adı geçen olay hakkında bilgisi bulunduğu dair haberler alınması üzerine soruşturma komisyonunda ifade vermeye çağırılmıştı.

Hemen belirtelim ki, İsmail Paşa'nın bu ilk sorgulaması, Mehmed Bey'in kimliği, ilişkide bulunduğu insanlar ve İsmail Paşa'nın bunları nasıl öğrendiği çerçevesinde geçmişti. İsmail Paşa'ya göre, Mehmed Bey, daha önce miralay rütbesiyle orduda görev yaparken sonradan maaşsız kalmış bir kimseydi. Yine, İsmail Paşa'nın Mehmed Bey'den dinlediklerine bakılırsa, Mehmed Bey'in Çerkezistan'da Sefer Paşa'nın akrabasından bir âilesi ve onların da Çerkezistan'da emlak ve arazisi vardı. Buna göre, Mehmed Bey'in amacı, Çerkezistan'a yerleşmek ve ziraat yaparak geçinmek fikrinde olduğu şeklinde görünüyordu.

İsmail Paşa'nın bu sözlerini pek inandırıcı bulmayan komisyon Mehmed Bey'in başka amaçla gittiğini, hatta başlangıçta, Mehmed Bey ve Ferhad Paşa ile birlikte İsmail Paşa'nın müzâkerelerde bulunduklarını hatırlatmak suretiyle İsmail Paşa'yı doğru söylemeye zorlamıştı. Bu kez, Mehmed Bey'in Ferhad Paşa ile evine geldiğini kabul eden ve giderken «uğradık» dediklerini belirten İsmail Paşa, Mehmed Bey'in âilesi için gitmiş olduğunda ısrar etmişti.

Bu arada, Mehmed Bey ile görüşmesi sırasında, yakın dostu olan Rusya büyükelçiliği baştercümanı E. Propolov'un kendisini evinde ziyarete geldiğini söylemeyi ihmâl etmeyen İsmail Paşa, bir soru üzerine Çerkeslerden birçok dostu bulunduğunu ve onlardan öğrendiğine göre, sözde Sefer Paşa, Muhammed Emin Paşa ile savaşıcağından dolayı Mehmed Bey de Sefer Paşa'ya yardım etmek amacıyla Çerkezistan'a gitmişti. Aynı şekilde, İsmail Paşa'ya göre, Rusya büyükelçiliği baştercümanının kendisini ziyarete geldiğinde, Mehmed Bey'in yanında kim olduğunu bilmediği (belki Mehmed Bey'in kayınbiraderi ?) bir Çerkes ile Kolağası Abdurrahman Ağa vardı.

Arasıra sözlerinde çelişkiye düştüğü görülen İsmail Paşa, Mehmed Bey'in bir posta vapuruyla Çerkezistan'a gittiğini duyduğuna belirtmişti. Ayrıca, Mehmed Bey'in kendisinden özel olarak para almadığını; fakat, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü payelisi ve önceden Batum Ordusunda görevli olup da şu anda Çerkezistan'da bulunan İsmail Bey'in tahminen 120.000 gurus maaşı ile Sefer Paşa'nın birikmiş maaşını -ki yaklaşık olarak 200.000 gurus kadar- İsmail Bey'in biraderinden alarak Mehmed Bey'in götürdüğünü bildirmişti³³.

İsmail Paşa, 10 Mart 1857 (14 Receb 1273) Çarşamba günü, ikinci defa yapılan sorgulamasında da Mehmed Bey ile ilgili sorularla karşılaşmıştı. Meselâ, Mehmed Bey'in Çerkezistan'a hangi amaçla ve nasıl gittiği, bu konuda neler bildiği, kaç kez kendisine geldiği, ne zaman gideceğini söylediği ve Mehmed Bey'in bindiği vapur hakkındaki sorulara cevap vermek zorunda kalmıştı³⁴.

Daha önce belirttiğim gibi, soruşturma komisyonu, mevcut bir olayın oluşum tarzı ile olaya karışanları tam ve doğru olarak tesbite çalışmaktaydı. Daha doğru deyimle; bu olayların sorumlularına eylemlerini itiraf ettirebilmeye çabalıyordu. Bu yüzden, İsmail Paşa'dan sadece, gerçek bildiklerini anlatması istenmiş; aksi takdirde, «müfteri» durumuna düşebileceği kendisine hatırlatılmıştı. Ayrıca komisyon, Mehmed Bey'in asıl amacının Çerkezistan'ı ele geçirmek olduğu ve İsmail Paşa ile ilişkisi bulunduğu kanaatindeydi. En önemlisi de Mehmed Bey'in böyle bir işi tek başına yapamayacağından mutlaka birilerinin kendisine yardım ettiğini düşünüyordu. Ancak, bu kimselerin Çerkezistan ile ilgileri olması gerekiyordu. Bu kişi de hem asker olması ve hem de daha önceden Çerkezistan'da bulunmasından dolayı (haritasını bile yapmış) Ferhad Paşa'dan başkası olamazdı.

Bu mantıki açıklamalar karşısında, Ferhad Paşa'nın harita yaptığını duyması dışında bilgisi olmadığını belirten İsmail Paşa, Mehmed Bey'in parasız bir kimse olduğunu da kabul etmiş; So-

³³ Eski Postahane Mültezimi İsmail Paşa'nın 13 Receb 1273 (9 Mart 1857) tarihli istintakı sûreti, İMM, Nr. 384, lef 5.

³⁴ İsmail Paşa'nın 14 Receb 1273 (10 Mart 1857) tarihli ikinci defa vuku bulan istintakı sûreti, İMM, Nr. 384, lef 5.

hum'da iken yemesi-içmesi için kendisine bir öküz verdiğini söylemeden edememişti. Böylece, komisyonun «parasız bir âdem, bir yerden akçe tedârük etmedikçe birkaç eşhas ile Çerkezistan'a nasıl gidebilir? Elbette bir yerden ya para çalmış veyahûd birinden istikraz etmiş olmalıdır. Halbûki, buna karzen para verecek âdem behemehal sizin gibi vatanca gayret ve münâsebetli bir zât olabilir» şeklindeki sorusuna zemin hazırlamıştı. Buna karşılık İsmail Paşa, İslâm milletinin korunma ve kurtuluşu için çalışmak, sadece, vatan münâsebetiyle olmayıp din adına herkesin gayret göstermesi gerektiğine işâret ettikten sonra Sefer Paşa'nın oğlu İbrahim Bey ile Mehmed Bey'in arasının açıldığını, İbrahim Bey'in nüfûzlu bir kimse olmasından dolayı Mehmed Bey'in (ilgi çekicidir ki İsmail Paşa, Mehmed Bey'in Polonya asıllı olduğundan söz ediyor. Oysa, genellikle Macar asıllı olduğu belgelerde geçiyor) Çerkezistan halkının kendisini sevmeyeceğinden hareketle başarılı olamayacağını, vatan gayretiyle vatanına yeni düzen getirmek yolunda bu tip bir adamı aracı kabul ederek parasını boşa harcamasının pek akıllıca bir iş olmayacağını dile getirmişti.

Soruşturma komisyonunun bir sorusu üzerine Osmanlı Devleti'nce ticaretin yasaklanmadığı her yerde olduğu gibi 150.000 gurus ile Çerkezistan'a giderek eşya ve esir alabileceğini belirten İsmail Paşa Mehmed Bey'in kendisinden yardım gördüğü şeklindeki komisyonun ısrarı karşısında daha önceki görüşlerini tekrarlamayı tercih etmişti. Bir başka deyişle; Mehmed Bey'e yardım etmediğini ve Osmanlı Devleti'nin de yardım etmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Bunun dışında, Mehmed Bey'i Naip Muhammed Emin Paşa'nın kıskırttığı iddiasında bulunan İsmail Paşa, buna gerekçe olarak da Mehmed Bey'den iki ay kadar önce Muhammed Emin Paşa'nın bir İngiliz vapuruyla İstanbul'dan Çerkezistan'a dönmesini gösterdi.

Anlaşıyor ki İsmail Paşa, Mehmed Bey-Naip Paşa ilişkisinden söz ederek dikkatleri başka yöne çekmek istemişti. Ancak, soruşturma komisyonu, Çerkeslerin sevmediğini düşündüğü -ki doğru bir görüş değil- Naip Paşa'nın tahrikiyle Mehmed Bey'in gitmesinin mantıklı olmayacağını İsmail Paşa'ya hatırlatmak gerektiğini duydu. Bunun üzerine İsmail Paşa, Çerkezistan halkı Naip Paşa ilişkisine açıklık getirmeye çalıştı. Şöyle ki : Kırım savaşı'n-

da Çerkesler, Osmanlı Devleti'nin koruması altına girmek istemişlerdi. Ayrıca o sıralarda, Naip Paşa'nın bazı saldırılarından hoşlanmamışlar ve bunu da açıklamışlardı. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin himâyesinden ümitlerini kesince, çaresiz Naip Muhammed Emin Paşa'ya itâate mecbûr kalmışlardı. Kanaatimce, Çerkezistan'da Şeyh Şâmil'in Naibi olarak bulunan Muhammed Emin Paşa, Ruslara karşı yürüttüğü mücadelede başarılı olup inisiyatifi ele geçirmeye başlaması, yerli Çerkes beylerinin hoşuna gitmemiş ve aralarında bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Sanırım, İsmail Paşa, Çerkes beyleri açısından meseleye bakmış ve Naip Paşa'nın Çerkezistan'da istenmediği gibi bir sonuca varmıştı. Eğer öyle olsaydı, Muhammed Emin Paşa, 1859'a kadar bu bölgede hüküm süremezdi³⁵.

Bundan başka İsmail Paşa, Mehmed Bey'in cephane götürmesi halinde bunu Naip Paşa'ya değil kişisel ilişkisi ve statüsü gereği Sefer Paşa'ya götürebileceğini, sözü geçen roket kalıbının Baruthane'den alınması için hiç kimseye -Mehmed Bey dahil- tezkire yazmadığını ve bunların iftira olduğunu; Çerkesler ve Mehmed Bey'in gitmesiyle ilgili Ferhad Paşa ile uzun uzadıya konuşmadığını ve sadece bir soru üzerine Çerkesleri sevdiğini söylediğini ifade etmişti.

Yeniden Mehmed Bey'e 250.000 gurus verdiği iddiasıyla karşılaşan İsmail Paşa bunun kesinlikle doğru olmadığını; ilk sorgulamasında belirttiği gibi İsmail Bey'in birikmiş aylığının İsmail Bey'in biraderiyle Mehmed Bey'in hazineden aldıklarını bildiğini söylemekten kaçamamıştı. Üstelik, bu paranın 250.000 gurus değil 140.000 gurus olduğunu zikretmişti.

Ne var ki, İsmail Paşa, bu sözleriyle komisyonu ikna edememişti. Komisyon ısrarlı bir şekilde Ferhad Paşa'nın sözlerine dayanarak onun hazırladığı pusulanın İsmail Paşa'nın kendi evinde görüşüldüğü iddiasını tekrarlamıştı. Bu kez İsmail Paşa, sözkonusu iddiaları yalanlamakla kalmamış, Çerkezistan meselesinde

35 A. Canbek Havjoko, «İmam Şamil'in Sadık Naibi Şimâli Kafkasyalı Büyük Devlet Adamı Muhammed Emin», *Birleşik Kafkasya*, I/4, İstanbul 1965, 19-25; Muhammed Emin'in Çerkezistan'daki faaliyetlerinin olumsuz bir bakış açısıyla anlatımı için bkz. İ. Berkok, *Tarihî Kafkasya*, s. 483-486.

hemşehri olmaları dışında yakın ilişkide bulunmalarından dolayı Ferhad Paşa ile Mehmed Bey'in rolünün olabileceğini ileri sürmüştü. Hatta, bu kişilerin önceleri müttefik iken daha sonraları birbirlerini aldattıklarını demeye yetiren sözler de sarfetmiş ve daha ileri giderek Rusya büyükelçiliğine kendisini ihbar ettiklerini halktan duyduğunu; buna da bir anlam veremediğini belirtmişti.

«Hedef saptırma» diyebileceğimiz bu sözleri, İsmail Paşa'yı zannı altında kalmaktan kurtaramamış; aksine kendisi ile ilgili mevcut kanaati güçlendirmeye yaramıştı. Öyle ki soruşturma komisyonu, mübalâğa dahi olsa «hiç vücûdu olmayan şey»e İsmail Paşa'nın adının, boş yere sadece karıştırılamayacağını savunmuştu. Buna rağmen İsmail Paşa, Rusya büyükelçiliğine kendisinin ne zaman ve ne şekilde ihbar edildiğini bilemediğini ve fakat, bunu bir hafta önce haber aldığını söylemişti³⁶.

c) *İsmail Paşa ile Ferhad Paşa'nın karşılıklı sorgulanması :*

Bu aşamada, İsmail Paşa ile Ferhad Paşa'nın karşılıklı sorgulandıklarını görüyoruz. 12 Mart 1857 (16 Receb 1273) Çarşamba günü yapılan sözkonusu sorgulamada (bir çeşit yüzleştirme), Ferhad Paşa, Mehmed Bey ile birlikte birkaç defa İsmail Paşa'nın evine gittiğini söylemiş; bunun için yemin bile edebileceğini dile getirmişti. Ayrıca, postahanede de kendisiyle görüştüklerini bildirmişti. Buna karşılık İsmail Paşa ise evinde sadece bir kere görüşme yaptıklarını, onun dışında hiçbir görüşme olmadığını belirtmişti. Bu sözler üzerine Ferhad Paşa, ısrarlı bir şekilde Mehmed Bey ile beraber İsmail Paşa'nın evine beş defa daha gittiklerini; fakat, İsmail Paşa'yı bulamadıklarını söylemesine rağmen İsmail Paşa bunu hatırlamamıştı³⁷.

Bu sorgulamada dikkati çeken bir husûs, Ferhad Paşa'nın İsmail Paşa'nın evini gayet iyi tanıması olup evin düzenlenmesi ve eve hangi araçlarla gidip geldikleri gibi bazı ayrıntılara girmesiydi. Öyle ki Ferhad Paşa, İsmail Paşa'nın evinde yaptıkları

36 İ-MM, 384, lef 5.

37 İ-MM, 384, lef 7.

görüşmelerin, evin alt katındaki odada gerçekleştiğine işaret ediyordu. Hatta, kendisinin hazırlamış olduğu layihayı bizzat İsmail Paşa'nın okuduktan sonra Mehmed Bey'e verdiğini belirtiyordu. Bununla da yetinmeyen Ferhad Paşa, kendisinin yaparak İsmail Paşa'ya gösterdiği ve sorgulama anında yanında bulunan sikke ve nişan resimleri hakkında «ol-resimleri bilmez misiniz» diye sormaktan kendini alamamıştı. Buna rağmen İsmail Paşa, kendisine iftira edildiğini ve bunun sebebini de bilmediğini söyleyerek inkâr etmişti³⁸.

Görünen o ki, İsmail Paşa'nın sorgulaması bitmemişti. Bundan dolayı İsmail Paşa, 13 Mart 1857 (17 Receb 1273) Cumartesi günü yeniden sorguya çekildi. Bu defa, İsmail Paşa, kendisinin rolü olduğu düşünülen, Çerkezistan'a vapur tutulması, roket makinasının sağlanması ve de nişan siparişi gibi sorulara cevap vermek zorunda kaldı³⁹.

Beyoğlunda lokanta işleten Rüstem Kalem adındaki kişinin yardımıyla Çerkezistan'a vapur tuttuğu iddiasını reddeden İsmail Paşa, bazı kişilerin kendi adını kullanarak bu işe giriştiklerini savunmuş ve üstelik bu haberi başka kimselerden öğrendiğini söylemişti. En önemlisi de bu girişimde Mehmed Bey ile bareberindeki bazı Çerkeslerin rolü olduğunu düşünüyordu. Ancak İsmail Paşa, kendi bilgisi dışında böyle bir iş yapılmış ise bunun kendisine kötülük yapmak (devletten aldığı maaşının kesilmesi gibi) istemelerinden kaynaklanabileceğini dile getirmişti.

Daha sonra komisyon, baruthanede roket makinasını aramasının ve de bunu şimdiye kadar sorgulamasında söylememesinin sebebini İsmail Paşa'ya sormuştu. Hatta, Halil Paşa'nın yanında bulunan Romer (Rumel) adındaki bir ustada, ısmarlanan makinanın bulunmuş olması, İsmail Paşa'nın inkâr etmesini daha da zorlaştırmıştı. Komisyona göre, bu roket makinasının hikâyesi şöyleydi : Bir gün İsmail Paşa, Halil Paşa'dan bu ustayı «yağ çıkaracağım» diyerek istemiş ve Halil Paşa da göndermişti. Ne var ki, İsmail Paşa, bu ustadan roket makinası istemiş; adı geçen us-

38 Aynı belge.

39 İsmail Paşa'nın üçüncü defa vuku' bulan istinkahı sûreti, İ-MM, 384, 1ef 5.

ta da «yağ çıkarmak için bir âlet istiyorlar» demişti. Halil Paşa'nın nasıl yağ çıkaracaklarını sorup, istedikleri gibi buradan ucuzca makina yaparak gönderebileceklerini söylemesi üzerine İsmail Paşa, istediği âletin roket makinası olduğunu ifade etmişti. Sonuçta, Halil Paşa, roket yapımının devletin işi olduğunu İsmail Paşa'ya bildirmiş ve Romer ustayı da işten çıkarmıştı. Halil Paşa, Bununla da yetinmemiş ve durumu devlete haber vermişti. Her zamanki gibi İsmail Paşa, bunu da inkâr etmiş; Romer ustayı, roket makinası için değil Bahçekapı'da yaptırmakta olduğu dükkânında kullanılmak amacıyla «yağ çıkaracak bir makina» yaptırmak için istediğini belirtmişti.

Ne var ki, İsmail Paşa, Darbhâne-i Âmire'de Bogos Bey'in adamına nişan sipariş edilmesi olayından kaçamamıştı. Çünkü, bu kez olay ispatlanmıştı. Bu olayın sorulması üzerine İsmail Paşa, daha önce İstanbul'a gelmiş olup Naip Paşa'nın buradan götürdüğü nişan ve fermânların gerçek olup olmadığını araştırmak için bu yola başvurduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca, Naip Paşa'nın bu nişanları götürdüğünü isbat etse bile nereden aldığını bilemeyeceğini de belirten İsmail Paşa, Naip Paşa'ya Âli Paşa tarafından 1500 kese akçe verilmiş olduğunu sözlerine eklemişti.

İsmail Paşa'ya göre, Ferhad Paşa ile Mehmed Bey birkaç kez kendisine gelerek yakınlık kurmak istemişler ise de İsmail Paşa'dan yüz bulamamışlardı. O sıralarda, İsmail Paşa'nın bir mana veremediği ilişki kurmak istemelerinin amacı, ondan «para ko-parmak ve kendilerine muâvenet ettirmek»ti. Bundan dolayıdır ki, başarılı olamayınca İsmail Paşa'ya iftira etmişlerdi.

Bu sözleri daha önce niçin söylemeyerek inkâra saptığının hatırlatılması üzerine İsmail Paşa, doğruluğunu ispatlayamayacağı şeyler hakkında konuşmak istemediğini, Ferhad Paşa'nın yüzüne karşı iftirâlarını sürdürmesinin ardından bunları söylemek durumunda kaldığını; daha önce söylemiş olsaydı, Ferhad Paşa'nın bu itirâfları yapmayacağını savunmuştu.

Ayrıca, Naip Paşa'nın ferman ve nişanı Dağıstanlı Halil Paşa'nın yardımıyla aldığını ve bir de Mahmud Efendi (Şeyh Şâmil'in özel temsilcisi)'nin desteğini gördüğünü; bu kişinin «kapı kethü-

dasıym» diyerek sahte mühürlerin yapılmasına yardım ettiğini, nişanı da Avrupa'dan getirtmiş olduğunu ifade etmişti⁴⁰.

d) *Kolağası Abdurrahman Ağa'nın sorgulanması :*

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kolağası Abdurrahman Ağa resmî soruşturma komisyonu tarafından iki defa sorgulandı. Kolağası Abdurrahman Ağa'nın 9 Mart 1857 (13 Receb 1273) Pazar günü yapılan ilk sorgulaması, Ferhad Paşa'nın ikinci defa, İsmail Paşa'nın ilk defa sorgulandıkları güne rastlamıştı. Bu ilk sorgulamasında Çerkezistan'a silâh ve mühimmât gönderilmesi olayının baş kahramanlarından Mehmed Bey ile ilgili sorulara muhatap olduğu dikkati çekmişti. Mehmed Bey'i tanıdığını ve sorgulandığı tarihten dört ay öncesinde geçinemeyip bozuşarak ayrıldıklarını dile getiren Kolağası Abdurrahman Ağa, Mehmed Bey'in Çerkezistan'a gittiğini gazetelerden öğrendiğini ve son görüşmelerinde de bundan bahsetmediğini eklemeyi unutmadı⁴¹.

Abdurrahman Ağa'ya göre, Mehmed Bey, Bahçekapısı'nda eskiden Ferik Halil Paşa'nın ikâmet ettiği evde oturuyordu. Daha sonra Mehmed Bey, Sultanahmed yakınında bir yere yerleşmişti. Abdurrahman Ağa'ya inanılırsa, Mehmed Bey'in yanına bir çok adam gelirdi. Çoğunlukla, Ferhad Paşa gelirdi. Ayrıca, Ömer Paşa'nın harp yaveri binbaşı Emin Ağa ile Babinski, Mehmed Bey ile görüşmeye gelirlerdi. Bütün bu gidiş-gelişlere Abdurrahman Ağa şahit olmuştu.

Anlaşılan o ki, resmî komisyon, Abdurrahman Ağa'nın sık sık Mehmed Bey ile görüştüklerini haber almışlardı. Bu yüzden, Mehmed Bey'in Çerkezistan'a hangi amaçla gittiğini söylemesini kesin dille kendisinden istemişlerdi. Bunun üzerine Abdurrahman Ağa, Mehmed Bey ile nerede tanıştıklarını anlatmaya başlamıştı. Aslında, topçu binbaşı olan Mehmed Bey ile Macaristan'da tanıştıklarını, daha sonra, Kırım savaşı sırasında Çerkezistan'da dahi birlikte Sefer Paşa heyetinde bulunduklarını ifade etmesinin ardından dört ay önce kendisinden ayrıldığını ve niçin Çerkezis-

40 Aynı belge.

41 İMM, Nr. 384, lef. 6.

tan'a yeniden gittiğini bilemediğini; fakat, âilesinin Çerkes (nasıl oluyorsa, hanımının babası için Tatar diyor) olduğunu söylemişti. Ayrıca, Abdurrahman Ağa, bundan altı ay önce Mehmed Bey'in âilesinin akrabalarıyla görüşmek için Çerkezistan'a gideceğini bir kez kendisine açtığını sözlerine eklemekten geri durmamıştı.

Bundan sonra bu ilk sorgusunda, Mehmed Bey - Ferhad Paşa ilişkisi ile Çerkezistan hakkındaki sorularla karşılaşan Abdurrahman Ağa, iki ay önce Ferhad Paşa'nın evinde Mehmed Bey'i gündüz gördüğünü ve aralarında Çerkezistan'dan hiç söz etmediklerini belirtmesinin ardından Mehmed Bey'in evine pek az Çerkes'in geldiğini, son Çerkezistan yolculuğunu müteâkip iki Çerkes'in gelerek onunla görüştüklerini açıklamıştı. Bu gelen iki Çerkes ile Kırım savaşı'nda Çerkezistan'ın durumunu «mes'ele-i sâbıkada Çerkezistan'da birlikte bulunduğumuz esnâda devlet yardım etmiş olaydı, Çerkezistan'ca bir iş görülürdü» diyerek aralarında görüştüklerini Çerkezistan hakkında başka bir şey konuşmadıklarını da eklemişti⁴².

Kolağası Abdurrahman Ağa 10 Mart 1857 (14 Receb 1273) Pazartesi günü ikinci defa sorgulandı. Bu ikinci sorgulamasında Mehmed Bey ile Ferhad ve İsmail Paşalar arasındaki ilişkilerle ilgili sorulara cevap vermek zorunda kaldı.

İsmail Paşa ile bir kere o da Çerkezistan'daki ikrâmından dolayı onun konağında görüştüğünü belirten Abdurrahman Ağa, orada Mehmed Bey ile karşılaştığını; İsmail Paşa'nın istemediği halde Çerkezistan'dan erken döndüğünü öğrendiğini ifade etmişti. Ancak soruşturma komisyonu, İsmail Paşa'nın ifadesine dayanarak Mehmed Bey ile onun konağına gidip Çerkezistan'a gitme konusunu görüştüklerini; hatta, Ferhad Paşa ile de bunun müzâkeresini yaptıklarını hatırlatması üzerine Abdurrahman Ağa, iki aydan beri Ferhad Paşa ile görüşmediğini ve fakat, Mehmed Bey ile Ferhad Paşa'nın evinde bulunduğunu; Çerkezistan'ı konuşmadıklarını bildirmişti. Sonuçta, Mehmed Bey ile dört aydan beri dargın olduğunu söylemeden de edememişti⁴³.

42 Kolağası Abdurrahman Ağa'nın 14 Receb 1273 tarihli vuku' bulan istintakı sûreti : İMM, Nr. 384, lef 6.

43 Aynı belge.

e) *Çernomisky, Yordan ve Yusuf Ağa (Yagoy) adlı kişilerin sorgulanmaları :*

Bunlardan Çarnomisky, Kırım savaşı sırasında, İstanbul'da bulunan kontenjan (Kazak) alayının komutanlığını yapmıştı. Mart 1857 başında, Rusların şikâyetiyle «Kanguru olayı» ortaya çıkınca, Çerkezistan'a giden Polonyalı askerlerin durumu da soruşturulmaya başlanmış ve bu aşamada, sözkonusu askerlerin kontenjan alayına mensubiyetlerinden dolayı Çarnomisky'nin bilgisine başvurulmuştu. Soruşturma komisyonuna verdiği ifadede, adı geçen olayın kendi komutanlığından sonra Yordan'ın komutanlığı döneminde olduğunu ve Yordan'a sorulması gerektiğini belirtmişti⁴⁴.

Bunun üzerine Yordan, resmi soruşturma komisyonunda sorgulandı. Sözkonusu alaydan askerlerin kaçtığını daha sonra öğrendiğini ve durumu bir raporla (jurnalle) Seraskerliğe bildirdiğini söyleyen Yordan, kaçan askerlerin yetmiş kişi olduğunu, nereye kaçtıklarını bilemediği ve fakat, halk arasında Çerkezistan'a firar ettikleri dedikodusunun dolastığını, bunun da doğruluğunu bilemediğini açıkladı. Ayrıca Yordan, emrindeki askerlerle konuşmaması ve subaylarla arasının iyi olmaması sebeplerinden dolayı Seraskerlik tarafından kabul olunmasa bile istifa etmiş bulunduğunu, o sırada firarların gerçekleştiğini söyledi.

Bundan sonra Yusuf Ağa (Yagoy) adında bir kimsenin sorgulandığını ve firarî askerlerin nereye gittiklerinin kendisinden sorulduğunu görüyoruz. Daha önceden alayda bulunduğunu ve kimseyle görüşmediğini belirten Yusuf Ağa'ya göre, Labinsky adındaki bir kimse, savaş sırasında Trabzon'un öte tarafında (Çerkezistan taraflarını kasdediyor) halkın bazı toprakları terk etmiş olduğuna temas ederek terkedilen o yerlere yerleşmek ve ziraat yapmak için Trabzon tarafına gideceğini açıklamıştı. Ne var ki, Yusuf Ağa dostu olmasına rağmen Labinsky'ye (ne için, kaç kişi ile vb.) sorular sormamayı yeğlemişti⁴⁵.

44 Aynı belge.

45 Aynı belge.

f) *Kont Zamoysky'nin sorgulanması :*

15 Mart 1857 (19 Receb 1273) Pazartesi günü sorgulanan Kont Zamoysky ise Kazak alayından bazı askerlerin -ki çoğu Polonyalı- kaçmalarını «fırar» olarak kabul etmemekteydi. Kont Zamoysky'e göre, bu kişiler askerdiler ve şimdi asker sayılmazlardı. Bundan dolayı, misafirdiler ve de İstanbul'da kaldıkları sürece, kendilerine iş bulununcaya kadar devlet maaş ve tayinât vermekte olup istediklerinde, Fransa veya İngiltere'ye gidebileceklerdi. Hattâ, bu kişilerin İngiltere'ye gitmeleri için kullanılmak üzere İngiltere tarafından kendisine para verilmişti. Hâl böyle olunca, bazı askerler, Çerkezistan'a gitmeyi tercih etmişlerdi. Öyle ki, Çerkezistan'a gitmeden önce, Labinsky ve Keller ile bazı kişiler Kont Zamoysky'e gelerek Rusya aleyhinde çalışıp kendilerine bir çıkar sağlamak amacıyla Çerkezistan'a gitmek istediklerini söylemişlerdi. Ayrıca bu kişiler, Rusya aleyhinde çalışacaklarından dolayı İngiltere ve Fransa'dan yardım alabileceklerini düşünmüşler ve Kont Zamoysky'nin aracılığını istemişlerdi⁴⁶.

Ancak Kont Zamoysky, genelde devletlerin dostluğundan, özelde de Osmanlı Devleti nezdindeki resmî görevinden dolayı böyle bir girişime destek olamayacağını; Çerkezistan'a giderek Çerkesler ile Rusya aleyhinde hareket ettikleri takdirde de tabiatıyla yardımdan uzak kalacaklarını onlara hatırlatmıştı. Ama, Kont Zamoysky ne gitmelerini engellemiş, ne teşvik etmiş ve ne de kimlerden destek aldıklarını öğrenmek istemişti. Çünkü Kont Zamoysky, buna gerek görmemişti.

Resmî komisyonun bundan sonraki sorularına baktığımızda, bu işte Kont Zamoysky'nin rolü olduğuna dair güçlü bir kanaat taşıdığı anlaşıyordu. Bu sebeple, Kont Zamoysky'nin bu kişilere yardım edip etmemesi üzerinde durulmuş ve güvenilir bir kaynaktan -ki kim olduğu açıklanmıyor- haberin alındığı belirtilerek Kont Zamoysky'nin açıklama yapması istenmişti. Bunu, «yalan» olarak niteleyen Kont Zamoysky, sözgelişi, hemşehrisi Sadık Paşa'nın adı zikredilince hemen «hasedinden nâşi söylemiştir» dedikten başka aslında, savaş öncesinde Çerkezistan'ı kışkırtıp yön-

lendirmeye çalışanın Sadık Paşa olduğunu söylemeden geçememişti.

Esas kimlikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığımız, sorgulama sırasında geçen «Kont Zamoysky'nin hemşehrisi» sözünden hareketle Polonya asıllı diyebileceğimiz Sadık Paşa ile Antuvan -ki kimliği hakkında bilgi bulunamadı- adından sonra resmî komisyon sözü Labinsky'nin kimlerden para ve destek aldığı sorusuna getirdi. Kont Zamoysky ise bu soruya, Labinsky'nin sözüne dayanarak cevap vermeye çalıştı. Buna göre, Labinsky ve arkadaşları, İstanbul'da bazı üst düzeydeki kişilerden destek alacaklardı. Çünkü, Çerkes ileri gelenleri bunu böyle istiyorlardı. Daha sonra Kont Zamoysky, bu konuda isim bilmediğini, bilse bile söylemeyeceğini belirterek Labinsky ve arkadaşlarına silâh vermediğini açıkladı. Ancak Kont Zamoysky, İngiltere'nin kendi askerini İstanbul'dan çekerken bu askerler için bıraktığı elbiseyi Üsküdar'daki depodan alarak, daha sonra, İngiltere ve Fransa'ya gidenlerle birlikte Labinsky ve arkadaşlarına da dağıttığını açıkça dile getirmekten kaçınmadı.

En sonunda, Kont Zamoysky, Rusya büyükelçiliğini herkesin duyduğu bu olayı zamanında Bâbıâli'ye haber vermemekle suçlamış ve biraz da sessiz kalmasına bakarak Rusya büyükelçiliğinin bu olayda rızası olduğu yönünde bir görüş belirtmişti. Kont Zamoysky'ye göre, Kanguru vapuru, Labinsky ve arkadaşları içinde bulunduğu halde hava muhalefetinden dolayı Rusya büyükelçiliğine ait bir vapurun yanında iki gün tutulmuştu. Hattâ Rus gemisinin kaptanı, adı geçen gemide Polonya askerlerini görmüştü. Böylece, Kanguru vapuru, hava açtıktan sonra herkesin gözü önünde Çerkezistan'a gitmişti⁴⁷. Kanaatimce bu açıklama, Kanguru olayı'nı bir «Rus mizansen» eksenine çekmekten ibaret olup Kırım savaşı öncesi ve sonrası dönemde Çerkezistan'ın bağımsızlığına yönelik faaliyetlerde Polonyalıların rolü düşünüldüğünde de pek gerçekçi ve doğru görünmemektedir.

47 Aynı belge.

g) *İsmail Paşa'nın Çerkezistan için nişan yaptırma girişimleri :*

Kanguru olayı soruşturmasının bu aşamasında, İsmail Paşa'nın nişan yapımı için temas kurduğu kişilerin sorgulanmasına geçildiğini görüyoruz. Bu kişilerden biri, Bogos Bey'in yazıcısı Komodas (Gumdas) olup diğeri Tenger oğlu kuyumcu Bojand idi.

Resmî komisyon tarafından 22 Mart 1857 (26 Receb 1273) Pazartesi günü sorgulanan bu kişilerden Yazıcı Komodas, İsmail Paşa'nın kendisine nişan yaptırmak için teklif götürdüğü ilk kişiydi. Bu yüzden Komodas, İsmail Paşa ile aralarında geçen konuşmaları anlattı. Komodas'a göre, bir gün İsmail Paşa yanına gelerek bir resim göstermiş ve «bu resim mecidiye beşinci rütbe nişanının aynı olup fakat, ayyıldızı ve etrafındaki yazılar olmayacak ve orta yerindeki tuğra dahi olmayup yerine boş gümüş tah-ta yapılacaktır.» demek sureti ile 250 adet nişan yapılmasını teklif etmişti. İsmail Paşa'nın bu teklifini «bunun memuru Bogos Bey'dir» diyerek reddetmiş olan Komodas, Bogos Bey'e durumu anlatmış ve o da bu çeşit işlerin ancak «irâdesi çıkmış Maliye hazinesi ilmuhaberine bağlı» olduğuna dikkat çekmişti. Böylece İsmail Paşa, nişan yapımındaki ilk girişiminden olumsuz cevap almış oldu⁴⁸.

Anlaşılan o ki İsmail Paşa, kuyumcu Bojand'ın sözlerine bakılırsa, nişan siparişi vermekte ısrarlı ve kararlıydı. Zaten, resmî komisyon da bu işin hikâyesini kuyumcu Bojand'a sordu. Bojand'a göre, yine bir gün İsmail Paşa, dört adet enfiye kutusuyla odasına gelmiş; bunların satılacağını söyledikten sonra dördüncü rütbeden bir mecidiye nişanı göstererek bunun yapılmasını teklif etmişti. Hattâ, «harem için örnek deyü yaptıracağım ve sonra bu örnek üzerine elmaslı dahi yaptıracağım.» diye de eklemişti. Ayrıca, yıldızlı ama, yazısız ve tuğrasız sadece, ortasında altından bir «ner» çekilmiş şeklini istemişti. Bunun üzerine kuyumcu

48 26 Receb 1273 (22 Mart 1857) tarihli Bogos Bey'in yazıcısı Komodas'ın istintakı sûreti : İMM, Nr. 384, lef 7.

49 26 Receb 1273 (22 Mart 1857) tarihli Tenger oğlu kuyumcu Bojand'ın vuku' bulan istintakı sûreti : İMM, Nr. 384, lef 7.

Bojand da İsmail Paşa'nın hatırını kırmayarak istediği şekilde resim yapmak suretiyle kuyumcuya ısmarlamıştı. Sonunda, istediği bir nişana sahip olan İsmail Paşa, birkaç gün sonra yeniden Bojand'ın yanına gelerek ayı şeklinde 200-300 kadar nişan yapılmasını teklif etmişti.

Bu teklif karşısında iyice düşünen ve bu nişanların ev için olamayacağından şüphelenen Bojand, bu kadar nişanların esnaf tarafından yapılamayacağını, Darbhane-i Âmire'de yapıldığını İsmail Paşa'ya söylemişti. İsmail Paşa ise Darbhane-i Âmire'ye başvurmaksızın bu işin mümkün olup olamayacağını sorması üzerine Bojand «Ben danışmadıkça ve beis olmayacağını anlamadıkça böyle bir şey yapamam» demiş ve hattâ, Bogos Bey'e bile danışmış; o da İsmail Paşa'nın ısmarladığını öğrenince olumsuz cevap vermişti. Sonuçta Bojand da İsmail Paşa'ya yardımcı olamamıştı⁴⁹.

ğ) *İsmail Paşa'nın Yazıcı Komodas, kuyumcu Bojand ve makinacı Hozman ile yüzleştirilmesi :*

Görüldüğü gibi İsmail Paşa, nişan yapımıyla ilgili bütün girişimlerinden olumsuz sonuç almıştı. Bunun üzerine soruşturmayı yürüten resmî komisyon, vakit geçirmeden aynı gün (22 Mart 1857) İsmail Paşa ile Yazıcı Komodas, kuyumcu Bojand ve makinacı Hozman'ın yüzleştirilmesine karar verdi. Aslında bu yüzleştirme, diğerlerinin ifadeleri alındıktan sonra İsmail Paşa'ya okunması ve görüşlerinin sorulması şeklindeydi. İlk önce, diğer kişilerin ifadeleri İsmail Paşa'ya okunmuş; o da anlatılanları onaylamak zorunda kalmıştı⁵⁰.

Hemen belirtelim ki, İsmail Paşa, beşinci defa yapılan bu sorulamasında artık gerçeğin ortaya çıkmaya başlamasının tesiriyle biraz daha doğruya yakın cevaplar vermiş ve akıbetini kabul etmiş gibi görünüyordu. Nitekim, elindeki resim ile Bogos Bey'in yazıcısı Komodos'a giderek 250 adet nişan yaptırmak istemesi ve sonra olumsuz cevap alması üzerine yeni bir kuyumcuya gitmesinin önceki ifadeleriyle farklılık arzettiği kendisine hatırlatılın-

ca İsmail Paşa, bunun sebebini açıklarken Paris antlaşmasından sonra Çerkezistan'dan gelen kişilerle olan ilişkilerini anlatmaya başladı.

İsmail Paşa'ya göre, Paris antlaşmasından sonra Çerkes emirlerinden kırk kişi İstanbul'a gelerek Osmanlı hükümeti ile Padişahına bir «arz-ı hâl» sunmuşlardı. Oradan «Devlet-i 'Aliyye size mu'avenet edemez» olumsuz cevabını almış olan bu Çerkes emirleri misafir bile edilmemişler ve «şurada-burada eğlenmişlerdi». Daha sonra vapur parası olarak 20.000 gurus vererek ülkelerine dönmüşlerdi. Yine İsmail Paşa'ya bakılırsa, çok geçmeden Naip Muhammed Emin Paşa İstanbul'a gelmiş ve öncekilerin aksine misafir edilerek güzelce ağırlanmıştı. İsmail Paşa'yı şaşırtan bu ziyaretin ardından Naip Paşa, Çerkes ve Erdane iskelelerine çıkarak bazı kişilere nişan vermiş ve ferman bile okutmuştu. Bütün bunları Çerkezistan'daki bazı kişiler tarafından kendisine yazıldığında öğrendiğini belirten İsmail Paşa oradakilerin isteği üzerine bu işin resmî kurumlar dışında yapılıp yapılmayacağını «tahkik» amacıyla soruşturduğunu beyan etti⁵¹.

Ne var ki, soruşturma komisyonu, İsmail Paşa ile aynı kanaatte değildi. Bundan dolayı komisyon, devlet tarafından kendisine bu çeşit bir «tahkik» görevi verilip verilmediğini İsmail Paşa'ya sordu. Tabiatıyla, İsmail Paşa da bu soruya olumsuz cevap verdi. Bununla kalmayan İsmail Paşa, Çerkezistan'dan yazılanlara göre bu işe kalkıştığını bildirdi. Bu sözlere resmî komisyon inanmadığı gibi «tahkik» için değil birkaç yüz nişan ısmarlamak amacıyla bu işe giriştiği fikrine ulaştı.

Dikkati başka yöne çevirmeye yönelik bu taktiğe rağmen İsmail Paşa, yine de 300 adet nişanı niçin ısmarladığı yolundaki sorulardan kendini kurtaramamıştı. Halâ, amacının bu kadar nişanın yapılıp - yapılmayacağını anlamak olduğunda ısrar eden İsmail Paşa'ya göre, eğer bu kadar nişan yapılmış olsaydı, Naip Paşa'nın dağıttığı nişanların devlet tarafından verilmediği kanaatine kolaylıkla ulaşılmış olunacak ve böylece, Çerkezistan'da Naip Paşa'nın nüfûzunun kırılması sağlanabilecekti. Oysa, İsmail

51 Aynı belge.

Paşa'nın komisyonda karşılaştığı sorulara bakılınca, onun sadece «tahkik» ile sınırlı kalmadığı anlaşıyordu.

Ancak, soruşturma komisyonunda İsmail Paşa'nın işi bitmemişti. Bu defa, İsmail Paşa'ya Beyoğlu - Yenişehir'de makınacı Hozman'a sikke ısmarlaması ile biraz para vermiş olması hatırlatılmıştı. Nitekim, sekiz yıldır İstanbul'da oturan bir makınacı-fabrikatör olan Hozman Zeytinburnu'nda sanatkârlık yapan Rumel (Romer) ile birlikte fabrikasına geldiğinde tanıdığı İsmail Paşa'nın gümüş madalya yapması için bir resim vererek 4500 guruşa kendisine bir makina ısmarladığını söylemişti. Bütün bunlar için para verilip verilmediği ve kendisinin bir şeyler yapıp yapmadığı sorulunca Hozman, İsmail Paşa'nın bunu kontrata bağlamak istediğini ve fakat, Rumel'den dolayı İsmail Paşa'ya güvenilecek kontrata gerek görmediğini ifadeye çalışmıştı. Bunun üzerine İsmail Paşa, 2000 gurusu vermiş ve Hozman da makinayı yapmıştı. Makinanın yanında olduğunu belirten Hozman, böyle bir makina yapacağına dair İsmail Paşa'ya imzalı bir kontrat senedi vermesine karşılık 2000 gurusu aldığını ve kendisine güvendiği hususunda sened almadığını dile getirmişti.

Böylece, 22 Mart 1857 tarihindeki bu yüzleştirmede (ifadelelerin karşılaştırılması diyebiliriz.) İsmail Paşa'nın makina ısmarladığı açıkça ortaya çıkmıştı. Bütün bunlara rağmen İsmail Paşa, Hozman'a sadece, demir kapı gibi bazı şeyler ısmarladığı (makina asla) ve de o kadar para vermediği konusunda inkârcı tutumunu sürdürmüştü. İsmail Paşa'ya göre, Hozman'ın iftirası, Ferhad Paşa'nın kışkırtmasının sonucuuydu ve sebebinin bilemiyordu.

Bu arada, İsmail Paşa sorgulamasının son bölümünde, Mehmed Bey'in Çerkezistan'a gidişiyle ilgili sorulara cevap vermek zorunda kalmıştı. Soruşturma komisyonu, İsmail Paşa'ya Mehmed Bey Çerkezistan'a gitmek için Kanguru vapuru'na bindiği sırada, orada niçin bulunduğunu sormuş ve vapurda Mehmed Bey'i görmediği cevabını almıştı. İsmail Paşa, kendi ifadesiyle adı geçen vapura posta için Trabzon'a giden Ahmed Ağa adındaki adamını uğurlamak amacıyla gelmişti. Oysa komisyon, İsmail Paşa'nın gidenlere elbise dahi aldığı düşüncesinde ısrarlıydı. Diğer taraftan

İsmail Paşa, Sefer Paşa ile İsmail Bey'in aylıklarının götürüldüğünü bildiğini kendiliğinden söylemişti⁵².

h) Soruşturmanın tamamlanması ve komisyon kararları :

Sonunda resmî komisyon, birkaç Polonya askeri ile bazı Çerkesler beraberinde olduğu halde Kanguru Vapuruyla Çerkezistan'a gitmiş olan Macar mültecilerinden Mehmed Bey, Mirliya Ferhad Paşa, Kolağası Abdurrahman Ağa ile Postahane-i Âmire mültezimi (eski Posta Nazırı) eski mir-i mirân payeli İsmail Paşa'nın bu olaya karışıklarına karar vermiştir. Buna göre, Mehmed Bey, Çerkezistan halkını Ruslar aleyhine ayaklandırarak bağımsızlığa kavuşturmak ve böylece kendisi hükümet oluşturmak gibi «büyük bir işin boş hayâlini kurmakla» suçlanırken, birkaç «akılsız» Polonyalı askeri de «mükâfât ve ma'îşet» düşüncesiyle ayartarak Çerkezistan'a götürdüğü anlaşılmıştır. Aynı şekilde, Ferhad Paşa'nın bu işe girdiği ve Mehmed Bey ile beraber hareket ettiği kendi sözleriyle sabitleşmiştir. Her ne kadar Ferhad Paşa'nın bu olaya karışmasında Osmanlı Devleti'nin izni olduğu düşüncesi rol oynamış ve aksi görüldüğünde daha sonra çekinilmiş ise de «mücerred yakasını kurtarmak garazına» dayandığından kabule değer görülmemiştir. En önemlisi de İsmail Paşa'nın makina imâl ettirmek ve nişan yaptırmak için Beyoğlu'ndaki makinacı Hozman ile Darbhane-i Âmire'de Yazıcı Komodas (Gumdas) ve kuyumcu Tengeroğlu Bojand'a başvurmuş olduğu başta Ferhad Paşa olmak üzere yukarıda adı geçen kişilerin ifadeleriyle bu olaya karıştığından suçlu bulunmuştur. Ayrıca, Zeytinburnu fabrikasında bir süre çalıştıktan sonra işine son verilen Rumel usta ile Kanguru vapurunun kaptanının gerekli olan sorgulamaları, bulunamadıklarından dolayı yapılamamıştır⁵³.

Hemen belirtmek gerekir ki, sözkonusu komisyon kararına göre, Mirliya Ferhad Paşa ile İsmail Paşa Seraskerlik tarafından tutuklanmış ve durum Osmanlı hükümeti'ne bildirilmişti⁵⁴. Bu-

⁵² Aynı belge.

⁵³ Gurre-i Şaban 1273 (27 Mart 1857) tarihli Meclis-i Mahsûs mazbatası, İMM, Nr. 384, lef 1.

⁵⁴ 11 Şaban 1273 (6 Nisan 1857) tarihli Seraskerlik tezkiresi : İMM, Nr. 384, lef 2.

nun üzerine Bâbîâlî'de toplanan Encümen-i Meşveret, Seraskerlik'den gönderilen sorgu metinleri ile alınan kararları yeniden görüşmüş ve sonunda, İsmail Paşa ile Ferhad Paşa'nın «Kanguru olayı»nın baş sorumlusu olduğu hükmüne varmıştır. Bunun gerekçesi, Encümenin duyduğu temel bir endişeydi. O da şuydu : Osmanlı Devleti aleyhinde olmayan ama, barış döneminde «pek yolsuz ve münâsebetsiz düşen» bu çeşit hareketlerin Rusya'nın haklı olarak şikâyetlerine yolaçacak ve üstelik diğer devletlerin de Rusya'yı haklı bulacak bir ortamı oluşturmaya idi. Bundan dolayı, İsmail ve Ferhad Paşaların cezalandırılması bu işe kalkışacak kimselere «ibret-i mü'essire» olması gereği idi. Sonuçta, İsmail Paşa'nın Bursa'ya ve Ferhad Paşa'nın da İzmit'e sürgüne gönderilmesine karar verildi⁵⁵.

1) *Komisyon kararlarına karşı Rusya'nın hoşnutsuzluğu :*

Daha sonra bu kararın Rusya büyükelçiliğine bildirildiğini ve pek de memnurluk yaratmadığını görüyoruz. Nitekim, Rusya Büyükelçisi Butenef, 30 Mart 1857 (4 Şaban 1273) Pazartesi günü Bâbîâlî'ye gizli bir mektup göndermiş ve memnuniyetsizliğini dile getirmişti⁵⁶. Genellikle, Rus hoşnutsuzluğu İsmail ve Ferhad Paşa'ların Bursa ve İzmit gibi İstanbul'a yakın yerlere sürgüne gönderilmesinden kaynaklanıyordu. Ruslara göre, bu sürgün cezasının iki anlamı vardı : 1) Rus büyükelçisine göre, sadece Paşaların sürgüne gönderilmesiyle yetinmek, Osmanlı hükümeti'nin adı geçen kişilerin suçlandıkları hareketleri açıkça kınamadan Rusya karşısı yalnızca eyleme dönüşmemiş bir hareketi örtbas etmek niyetinde bulunduğunu ilân etmek anlamına geliyordu. 2) Gerçekte, komşu ve dost bir devletin aleyhinde Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da ve hem de devletin gözü önünde hiç bir engelle karşılaşmadan hasmâne bir hareketin hazırlığı yapılmakta; üstelik, Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş bazı üst düzeydeki kişiler bu gizli hareketin içinde yer almaktaydı. Bundan dolayı, tedbir alınması için Rusya büyükelçiliği Bâbîâlî'ye

55 17 Şaban 1273 (12 Nisan 1857) tarihli arz tezkiresi : İMM, Nr. 384.

56 İMM, Nr. 384, lef 3.

durumu bildirmiş ise de bu sürgünden başka tedbir alınması düşünülmemiştir⁵⁷.

Oysa Rusya büyükelçisi Butenef'e göre, eldeki bilgiler daha farklı bir cezayı gerektirmekteydi. Çünkü, bu olayda bazı noktalar dikkate alınmamıştı. Şöyle ki, herşeyden önce, bu olayın gelişimi, gerek Tersane-i Âmire ve gerek Seraskerliğin resmî belgeleriyle çelişiyordu. Hattâ, İsmail Paşa tarafından kiralanarak evinin önünde demirlenmiş vapura, inkâr edilmiş olmasına rağmen İsmail Paşa'nın kendi özel eşyalarını yüklemiş olduğu, bizzât vapurun kaptanınca beyân olunmuştu. Yine de sözkonusu vapurun kaptanının ifadesine başvurulmamıştı. Halbûki, Butenef'e inanacak olursak, yedi gün sanra Kanguru vapuru, arkasında bir iki vapur daha olduğu halde bayrak açarak İstanbul limanından ayrılmıştı. Ertesi günü ise İstanbul gazeteleri tarafından bu gizli ittifakın ayrıntıları zafer şeklinde verilmişti⁵⁸.

İkincisi, bu olayı soruşturmakla görevli komisyonun gizli şekilde faaliyette bulunmuş olması iddiasıydı. Üstelik, Bâbıâlf'deki bu komisyona Rusya büyükelçiliğinden bir memur çağrılmadığı dile getiriliyordu. Bunun yanı sıra, davet edilseydi bile mükemmellikten uzak sözkonusu tedbirlerin büyük sorumluluğunu kabullenmenin hiç de kolay olmayacağı vurgulanıyordu. Bundan dolayı resmî komisyonda, iki kişinin suçlandıkları gerçeğine dikkat çekilerek cezaların daha önceden kararlaştırıldığı iddiasına da yer verililiyordu. Buna delil olarak da bu kişilerden biri (Ferhad Paşa) bir süre için bu gizli ittifaka katıldığını söyleyip olayın aydınlatılmasına yardımcı olurken diğeri (İsmail Paşa)'nın ısrarla inkârcı tutumunu sürdürmesi gösteriliyordu. Bir başka deyişle Butenef, suç paylaşımında «danışıklı döğüş»e işaret ediyordu. Oysa ki, komisyonda sadece İsmail Paşa'nın rolüne dikkat çekilmişti.

57 Aynı belge.

58 Aynı belge. Ne var ki, arşivlerimizdeki açık tasniflerde konuyla ilgili başka belgelere rastlayamadık. Mevcut belgelerde de Butenef'in iddialarını haklı çıkaracak hususlar bulunmuyordu. Ayrıca, Hariciye Arşivi'ndeki belgelerden yararlanamadığımızı da unutmamak gerekmektedir. Dahası, Butenef'in iddia ettiği gibi sözkonusu gizli ittifakın ayrıntıları değil zafer, hiçbir şekilde o günün gazetelerinde yer almamıştı.

Üçüncü olarak, Tersane-i Âmire'de başka bir vapurun da hazırlanmış haberi zamanında Bâbıâlfî'ye ihtar olunması ve Tersane-i Âmire ile olan resmî yazışmalarda, sözkonusu vapurun Polathane (Trabzon)'ye varmasına ve de kaptanın adı bildirilmesine rağmen tezkip edilmesiydi⁵⁹.

Rus büyükelçisi Butenef'e göre aynı şekilde Trabzon Valisi Besim Paşa da İstanbul'daki komisyon gibi davranmıştı. Dolayısıyla, doğruluğu şüphe götürülen bu kadar işlerden sonra yapılan şey, haklı ya da haksız tamamen olayın sorumluluğunu yüklenmiş kimselere uygulanacak cezalardan ibaretti. Bu cezalar, ilgili kişilerin Çerkes âsilerle gizli ilişkilerini korkusuzca sürdürebilecekleri İzmit ve Bursa gibi İstanbul'a yakın şehirlere sürgün şeklindeydi. Bundan memnun kalmayan Rusya büyükelçiliği, Osmanlı Devleti'nin kendi müttefiki bir devlet aleyhinde «ahz-ı ıslâh»a cesâret eden kişiler hakkında daha şiddetli bir cezalandırmayı gerçekleştirmek amacıyla daha uzak yerlere sürgüne gönderilmesini ve de bu cezalandırmada İsmail Paşa ile Ferhad Paşa arasında bir fark olmasını adalet gereği düşünüp istemişti.

Rus büyükelçisi Butenef, İsmail Paşa'nın her bakımından Ferhad Paşa'dan daha fazla suçlu olduğu düşüncesinden hareketle birinci derecede İsmail Paşa'nın, ikinci derecede Ferhad Paşa'nın açık bir ceza ile cezalandırılması, bu işin başından beri mevcut yolsuzluğu ortadan kaldıracağı kanaatine varmıştı. Bununla beraber Butenef, İstanbul'daki sorgulamalarda özellikle İsmail Paşa'nın Kanguru vapuruna sadece gezmek için bindiği yönünde karar verilmesine rağmen İsmail Paşa'nın vapura binerek Çerkezistan'a gittiğini Rusya'da yayınlanan gazete haberlerine dayanarak belirtmişti.

Bunun önemi şuydu: Büyükelçi Butenef, daha sonra Prens Baryatinsky'nin doğruladığını söylediği bu haberlerin St. Petersburg hükümeti üzerinde yaratacağı tesirlerin kolaylıkla anlaşılabilceğini Osmanlı hükümeti'ne hatırlatmak suretiyle adetâ gözdağı vermişti⁶⁰.

59 Aynı belge.

60 Aynı belge.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Rus uyarılarını da dikkate alarak Trabzon Valisi Besim Paşa'ya «tenbihât»da bulundu. Rusları memnun eden bu gelişmeden birkaç gün sonra 11 Nisan 1857 (16 Şaban 1273)'de Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Butenef, Bâbîâlî'ye gelerek hem Çerkezistan meselesinden ve hem de Trabzon'a yazılan «tenbihât»dan dolayı gösterilen duyarlılığa teşekkürlerini bildirdi. Ayrıca, İsmail ve Ferhad Paşalarla ilgili «daha uzak bir yere sürgün»e gönderilmesi talebini tekrarladı.

Sonunda Osmanlı hükümeti, Rus tarafının duyarlılığını haklı bularak adı geçen Paşaların Çerkezistan ile İstanbul'daki Çerkeslerle haberleşmelerini zorlaştıracak ümidiyle İsmail Paşa'nın Bolu'ya Ferhad Paşa'nın ise Kütahya'ya sürgüne gönderilmelerini uygun görmüş ve onaylamıştır⁶¹.

B — RUS-İNGİLİZ SİYASİ İLİŞKİLERİNDE KANGURU OLAYI

Bu olay, Rus-İngiliz siyasi ilişkilerinde problem yaratan ilk olay değildi : Ekim 1836 da Vixen adındaki bir İngiliz ticaret gemisi, Rusya'nın Karadeniz'deki hükümranlığını sınamak amacıyla Çerkezistan kıyılarına doğru yola çıkmış ve sonunda Ruslar tarafından elkonulmuştu. İngiltere'nin Doğu politikası çerçevesinde Rusya'nın Kafkaslar'daki güçlü konumunu zayıflatmak için giriştiği bu eylem (Vixen olayı), İngiltere Dışişleri bakanı Palmerston'un geri adım atması ve Rus Çarı I. Nikola'nın sağduyu göstermesi sonucunda Rus-İngiliz siyasi ilişkilerinde büyük bir gerginliğe sebep olmadan barışçı bir şekilde sona erdirilmişti⁶². Ancak İngiltere, Kafkasya ve özellikle Çerkezistan'ın bağımsızlığı ile

61 17 Şaban 1273 (12 Nisan 1857) tarihli arz tezkiresi : İMM, Nr. 384; Söz konusu hükümet kararının daha sonra Osmanlı gazetelerinde haber olarak yer aldığını görüyoruz. Bkz. *Takvim-i Vekayi*, Nr. 553, Selh-i Ramazan (24 Mayıs 1857) ve buradan iltibasla *Ceride-i Havâdis*, Nr. 838, 9 Şevval 1273 (2 Haziran 1857). Ayrıca bkz. Reşid Paşa, *Asâr-ı Siyâsiyye-i Reşid Paşa*, 3. bsk, Kostantiniyye 1305, s. 47-50.

62 G. H. Bolsever, «Lord Ponsonby and the Eastern Question 1833-1839», *The Slavonic and East European Review*, XII/37, 106-111; Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar, Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, London 1994, s. 116-117. Mirza Bala, «Çerkesler», *İslâm Ansiklopedisi*, III, s: 383.

ilgisini kesmemiş; Kırım savaşı ve sonrası dönemde bu ilgilerini bir süre daha sürdürmüştü.

Hemen belirtmek gerekir ki, Kanguru adlı bir İngiliz ticaret gemisinin İstanbul'dan Çerkezistan'a silâh, mühimmât ve asker götürmesi Mart - Nisan 1857 arası dönemde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul ve St. Petersburg büyükelçilikleriyle yaptıkları yazışmaların başlıca konularından biriydi. Öyle ki, İngilizler, Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Butenef'in Bâbıâli'ye sunduğu mektubun bir kopyasını elde edecek kadar bu konuyla ilgilenmişlerdi. Nitekim, İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Lord Stratford Redcliffe Canning, Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'a 19 Mart 1857'de yazdığı mektubunda «gizli bir muhtıra» dediği Butenef'in Bâbıâli'ye sunduğu yazısının Çerkezistan kıyılarına yapıldığı iddia edilen seferlerle ilgili olduğuna temas ettikten sonra soruşturma komisyonu tarafından eski Posta Nazırı İsmail Paşa'nın tutuklandığından bahsetmişti⁶³. Bununla yetinmeyen Canning, Kanguru vapurunun Çerkezistan'a gitmesiyle ilgili bilgileri toplaması için bir adamını sözlü emirle görevlendirdi. Sonuçta, İngilizler, Kanguru gemisi ile silâh, mühimmât ve 200 kadar maceraperest Polonyalı askerın Çerkezistan'a götürüldüğüne inandılar⁶⁴. Bu kanaat, aynı tarihlerde Trabzon'dan alınan haberler tarafından da doğrulandı⁶⁵. Bu arada, Kanguru vapurunun Ruslar tarafından ele geçirildiği dedikodusu İstanbul'da yayılmış ise de doğruluğu ispatlanamadı⁶⁶.

Diğer taraftan, Ruslar, gerek İngiltere hükümetinin ve gerekse İstanbul'daki büyükelçiliğinin, Rusya'nın düşmanlarına -tabii ki Çerkesler- yardım götüren İngiliz vapurlarını engellemek için

63 Canning, Butenef'in mektubunu 16 Şubat 1857 de Bâbıâli'ye sunduğunu belirtiyor ki, doğru değildir. Çünkü, Canning'in 19 Mart 1857 tarihli mektubuna ekli ve «Sultan'a verilen gizli Rus muhtırası» dediği mektup ile 2 Mart 1857 tarihli arz tezkiresine ekli Butenef'in tarihsiz müzekkiresi, (İH, 7355) muhteva bakımından aynıdır. Bkz. Redcliffe'den Clarendon'a, İstanbul 19 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 252, Confidential. Ayrıca, ek için bkz. PRO, FO, 97/350, Nr. 252/1.

64 Leonel Moore'den Redcliffe'e, İstanbul 3 Mart 1857, PRO, FO, 97/350.

65 Stevens'den Redcliffe'e, Trabzon 3 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 3.

66 Redcliffe'den Clarendon'a, İstanbul 9 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 226.

hiçbir girişimde bulunmadıklarını düşünüyorlardı. Bu konudaki endişelerini Rusya Dışişleri bakanı Prens Gorçakof aracılığıyla İngiltere'nin St. Petersburg büyükelçisi Lord Wadehouse'e ilettiler. Özellikle de, Lord Stratford'un Kanguru olayındaki rolünde ısrarlıydılar. Oysa, Lord Wadehouse'ye göre, Osmanlı limanlarından kanun dışı düzenlendiği iddia edilen seferleri önlemek Osmanlı otoritelerinin görevi idi⁶⁷ ve en önemlisi de İngiltere hükümetinin sözkonusu seferlere katılan İngiliz ticaret gemileri üzerinde kontrolü bulunmuyordu. Bunun yanı sıra, Lord Wadehouse, Rusları daha uyanık olmaya çağırıyordu⁶⁸.

Ne var ki İngiliz büyükelçisinin bu sözleri görünüşte, Rusları tatmin etmişti. Gerçekte Rusya, her ne kadar İngiltere hükümeti'nin bu olaya hiçbir şekilde karışmadığına dair İngilizlerden bir güvence almış ise de Çerkezistan kıyılarına düzenlenecek seferleri -İngiliz vapurları dahi olsa- zorla engellemek için gerekli tedbirleri almakta kararlıydı. Bu gemiler, düşman muamelesi görececek ve gerekirse, Rus savaş gemileri tarafından batırılacaktı⁶⁹.

Görünen o ki, İngilizler, Kanguru olayında Londra - İstanbul ve St. Petersburg arasında plânlı bir politika yürütüyorlardı. Bu yüzden, Lord Wadehouse'un St. Petersburg'da Prens Gorçakof'a söylediği sözler, İngiltere hükümeti nezdinde memnunlukla kabul görürken Lord Stratford'un İstanbul'dan gönderdiği mektupların birer kopyası St. Petersburg'daki Lord Wadehouse'a ulaştırılıyordu⁷⁰. Tabiatıyla, Lord Stratford da St. Petersburg'da olup - bitenlerden haberdar ediliyordu⁷¹.

Herşeyden önce İngiltere, baştan beri Kanguru olayı ile ilgilenmekteydi. Öyle ki, daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul'da-

67 Lord Wadehouse'den Clarendon'a, St. Petersburg 14 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 124; Lord Wadehouse, 9 Nisan 1857 tarihinde Clarendon'a yazdığı mektubunda da aynı görüşleri savunuyor ve Bâbüâlf'nin gerekli tedbirleri alacağına dair kanaatini belirtiyordu. Bkz. PRO, FO, 97/350, Nr. 166.

68 PRO, FO, 97/350, Nr. 124.

69 Clarendon'dan Lord Wadehouse'a, FO, 24 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 196.

70 Aynı belge.

71 Clarendon'dan Lord Stratford'a, FO, 26 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 246; Clarendon'dan Lord Stratford'a, FO, 29 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Draft.

ki Rus büyükelçisi Butenev'in Bâbıâli'deki temasları ile Osmanlı hükümeti'nin bir soruşturma komisyonu kuracağına/kurduğuna varana kadar Bâbıâli'deki güvenilir adamlarından bilgi edinebilmekteydi. Hattâ, Kont Zamoysky, soruşturma komisyonuna verdiği ifadesinin bir kopyasını⁷² İngiliz büyükelçiliğine sunmak gereğini duymuştu⁷³. Ayrıca, Lord Stratford, bu olaya o kadar ilgi duyuyor ki, İsmail Paşa'nın Kanguru olayı ile ilgili olarak tutuklanmasının «süreç içindeki hazırlıkları durdurma yönünde» bir etkiye sahip olduğunu düşünüyor ve aynı zamanda iki İngiliz ve bir Avusturyalı üç geminin Çerkezistan için sefere hazırlandığı dedikodusundan bahsediyordu⁷⁴.

Bu arada, Prens Gorçakof'un aldığı bir istihbarâta göre, Kanguru vapuru, yolcu adı altında bir köle kafilesiyle Çerkezistan'dan İstanbul'a dönmüştü. Aynı zamanda, sözkonusu gemi, yolcularından bir kısmını Trabzon'da bıraktıktan sonra 16 erkek ve çok sayıda kız çocuğunu da İstanbul'a götürmüştü. Bunun anlamı, Kanguru vapurunun bir köle kafilesi taşıdığı yönündeydi ve İngilizlerin de işine geliyordu. Öyle ya, Kanguru gemisinin köle taşıdığı ortaya çıkmış oluyordu. O halde, ilgili kişiler cezalandırılır ve olay da kapanırdı. Nitekim, İngiltere'nin St. Petersburg büyükelçisi Lord Wadehouse, hükümetinin böyle bir iğrenç trafiği (köle ticareti) onaylamadığını, Kanguru gemisi, bir köle kafilesi taşıdığından dolayı gemi kaptanı ile mürettebatının cezalandırılabilceği görüşünü savunmuştu. Ancak, Çerkezistan sahillerinde dolaşan İngiliz gemilerinin Ruslar tarafından sadece, yakalanmasıyla yetinilmeyerek batırılmak istenmesini anlayamamıştı⁷⁵. Oysa Ruslar, mümkün olursa, sözkonusu gemileri yakalayacaklardı. Aksi halde, Rus çıkarlarına aykırı bir şekilde Çerkezistan sahillerinde gezinen İngiliz gemileri, Rus kruzavörleri tarafından

72 PRO, FO, 97/350, Nr. 273/1.

73 Redcliffe'den Clarendon'a, İstanbul 23 Mart 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 273, Confidential.

74 Aynı belge.

75 Lord Wadehouse'den Clarendon'a, St. Petersburg 3 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 154. St. Petersburg'daki İngiliz büyükelçisinin bu görüşlerini İngiliz hükümetince onaylanarak durum kendisine bildirilmişti. Bkz. Clarendon'dan Lord Wadehouse'e, FO, 14 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 257, Draft.

bombalanarak batırılacaktı. Rusların bu kararlı tutumlarını İngilizler biliyorlardı ve esas endişeleri de buydu⁷⁶.

Ayrıca Ruslar, Kanguru vapuru kaptanının Çerkezistan'a götürmüş olduğu yolcuların niteliği hakkında hiçbir şey bilmediğini itiraf ettiğini öğrenmişlerdi. Söz konusu itiraf, bizzat İngiliz büyükelçisi Lord Stratford tarafından Butenef'e iletilmişti⁷⁷. Ancak bu durum, Rusya dışişleri bakanı Prens Gorçakof'a pek inandırıcı gelmemişti. Prens Gorçakof'a göre, vapur kaptanının taşıdığı kabile konusunda bilgisiz olduğunu düşünmek imkânsızdı ve bu yüzden Lord Stratford'un söylediklerinden tatmin olmamıştı. Prens Gorçakof, mevcut tatminsizliği ile birlikte köle ticareti dahil bütün olaylardan sorumlu kaptanın, aksi ispatlanıncaya kadar alıkonulması gerektiğini İngiltere'nin St. Petersburg büyükelçisi Lord Wadehouse'e iletilmişti. Buna karşılık İngiliz büyükelçisi, köle ticaretindeki sorumluluğuyla ilgili olarak Kanguru vapuru kaptanının suçluluğu ya da suçsuzluğu hakkında herhangi bir görüş belirtmesinin imkânsız olduğunu, köle ticaretini durdurmak için Bâbîâlî nezdinde Lord Stratford'un «enerjik ve ikna edici» çabalarının herkesce bilindiğini, öyle bir suç işlemiş herhangi bir İngiliz tebaasının cezaya çarptırılması konusunda her gayreti göstereceğini söylemek zorunda kalmıştı⁷⁸.

Bunun dışında Lord Wadehouse, Çerkezistan'a silâh ve mühimmât götürülmesi amacıyla Osmanlı limanlarından kanun-dışı düzenlenen seferleri durdurmak için Osmanlı hükümetinin gerekli tedbirleri alacağını dile getirdikten sonra İngiltere hükümetinin Kanguru vapuru gibi seferlere cesaret ve destek vermediğini ve bu tarz teşebbüslere karışan İngiliz tebaası olan kimselerin kendi risk ve sorumluluklarını taşıyacaklarını açıkça ilân etti⁷⁹.

İngilizler, bununla da yetinmediler ve bu açık ilânı Londra'da da tekrarladılar. Ruslar ise, söz konusu girişimden memnun kal-

76 PRO, FO, 97/350, Nr. 154.

77 Lord Wadehouse'den Clarendon'a, St. Petersburg 9 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 166. Bu mektup, daha sonra 22 Nisan tarihli Clarendon'un bir yazısıyla birlikte Lord Stratford'a gönderilmişti. Bkz. PRO, FO, 97/350, Nr. 353, Draft.

78 Aynı belge.

79 Aynı belge.

dılar. Fakat, bu açık kamu uyarısı doğrultusunda İstanbul'da hiçbir adımın henüz atılmamış olduğunu görerek hayâl kırıklığına uğradılar⁸⁰.

Anlaşılan o ki, Ruslar halihazırda, Kanguru'nun Çerkezistan için kanun-dışı hareketlere karışmaya devam ettikleri kanaatini taşıyorlardı. Nitekim, Kanguru vapurunun asker ve silâhlarla birlikte Çerkezistan'a yeni bir yolculuğa hazırlandığına dair İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğine bir rapor sundular. Bunun üzerine İngiliz büyükelçisi Lord Stratford, Kanguru vapuruna haber göndermiş ve eğer böyle bir şey varsa vapurun karşılaşacağı tehlikeyi hatırlatmak gereğini duymuştu. Oysa, kaptanına göre Kanguru vapuru, Çerkezistan'a değil Suriye ve İskenderiye için sefere hazırlanmak üzereydi. Bu konuda vapur kaptanının İngiliz büyükelçisine garanti vermiş olduğunu görüyoruz⁸¹. Kanaatimce, sadece şu olay bile, İngiliz büyükelçisi Lord Stratford ile Kanguru vapuru kaptanı arasındaki ilişkilerin hangi boyutlarda -kaptanın İngiliz büyükelçisinin sözünü dinleyecek ve dikkate alacak kadar olduğunu bize göstermektedir.

S O N U Ç

Kırım savaşı sonrası dönemde Osmanlı - Rus - İngiliz siyasi ilişkilerinde bir süre «gündem»i meşgul etmiş ve az çok sorun da oluşturmuş olan Kanguru olayı, aynı adı taşıyan makineli bir İngiliz vapuru ile Çerkezistan'a asker, silâh ve mühimmât gönderilmesi girişimidir. Aslen Çerkes olan eski Posta Nazırı İsmail Paşa'nın öncülük ettiği bu teşebbüs, Rusların şikâyeti üzerine ortaya çıkmış ve Osmanlı hükümeti de adı geçen olayı soruşturmayla karar vermiştir. Söz konusu soruşturma, Seraskerlikde Dâr-ı Şurâ-yı Askerî Dâiresi'nde kurulmuş dört kişilik bir resmî komis-

80 Lord Wadehouse'den Clarendon'a, St. Petersburg 15 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 178.

81 Redcliffe'den Clarendon'a, İstanbul 21 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 357. Redcliffe'in aksine, St. Petersburg'daki İngiliz büyükelçisi, Kanguru'nun Mısır seferini tamamlayarak İstanbul'a döndüğünün orada konuşulduğunu yazmaktaydı. Lord Wadehouse'den Clarendon'a, St. Petersburg 15 Nisan 1857, PRO, FO, 97/350, Nr. 178.

yon tarafından yürütülmüş; olaya karıştıkları kabul edilen ilgili kişilerin sorgulamaları yapıldıktan sonra İsmail ve Ferhad Paşalar önce Bursa ve İzmit'e, daha sonra da Rusların baskısıyla Bolu ve Kütahya'ya sürgüne gönderilmişlerdir.

Bu arada belirtelim ki, Bâbıâli'deki Meşveret Encümeni'nin Paşalarla ilgili sürgün kararlarındaki temel endişesi, Osmanlı Devleti karşıtı olmayan bu çeşit hareketlerin barış dönemlerinde Rusya'nın haklı şikâyetlerine yolaçacak ve bunun da Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacak olmasıydı. Nitekim Ruslar, ilk sürgün kararıyla birlikte bütün soruşturma kararlarından hoşnutsuzluk duymuşlar ve Osmanlı Devleti'nin bu Paşaları sadece, sürgüne göndermekle bu olayı örtbas etmek istediğini ileri sürmüşlerdir.

Diğer taraftan, Kanguru olayı'nın başka bir boyutu da Rus-İngiliz siyasi ilişkilerindeki yansımalarıdır. Herşeyden önce, İngilizler, işin başından beri Kanguru olayı ile ilgiliydiler. Mart - Nisan 1857 arası dönemde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul ve St. Petersburg'daki büyükelçileri ile yaptıkları yazışmaların başlıca konularından biri Kanguru olayı idi. Öyle ki İngilizler, Rusya'nın İstanbul büyükelçisi Butenef'in Bâbıâli'ye yaptığı yazılı şikâyeti, orada bulunan güvenilir adamları aracılığıyla ele geçirecek kadar bu olayla ilgilenmişlerdi. Özellikle, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe Canning, Kanguru vapuru kaptanına özel emirler verecek kadar olayların içindeydi.

İngiltere'nin Londra - İstanbul - ve St. Petersburg'daki dış politika yetkililerinin kendi aralarındaki yazışmalara göre, Ruslar, Kanguru olayında İngilizlerin -en azından Çerkeslere yardım götüren İngiliz vapurlarını engellemek gibi- hiçbir girişimde bulunmadıklarını düşünmüşlerdir. Yukarı da belirttiğimiz üzere, İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Canning'i sorumlu görmüşlerdir. Kaldı ki, İngilizler, sözkonusu gemi engelleme işinin Osmanlı yönetiminin görevi olduğu hususundaki ısrarlı tutumlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, Rusları da daha uyanık davranmaya davet etmişlerdir. Daha açık deyimle, İngilizler, Kanguru olayında hiçbir rolleri bulunmadığına dair Rusları ikna etmeye çalışmışlardır. Bu görevi de St. Petersburg'daki İngiliz büyükelçisi Lord Wadehouse üstlenmiştir.

Kanaatimce, Kanguru olayı, görünüşte bir İngiliz vapuru ile Çerkezistan'a asker, silâh ve mühimmât gönderme girişimi olmakla beraber makalemizin başında ifade ettiğimiz gibi, İngiltere'nin Kafkaslar'da bir askerî harekât düşünebilecek kadar bölgeye olan ilgisini canlı tutmaya çalıştığı bir dönemde (1855-1857), Çerkezistan'ın bağımsızlığını sağlama politikasının bir gereği idi. Öyle olduğu içindir ki, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Stratford, Kanguru olayı ile birinci dereceden ilgilenmiştir. Ayrıca, İngilizler, Kanguru olayını «tezgahlamak»la tıpkı 1836'da Vixen olayı'ndaki gibi Rusya'nın Batı Kafkasya sahillerindeki hükümrânlık hakkının ihlâl edilmesi halinde nasıl bir tepki göstereceğini sınamak istemişlerdir. Bir dereceye kadar, Kanguru vapuru'nun Çerkezistan'a varmasıyla da amaçlarına ulaşmışlardır.